

Д(07)(075.8)

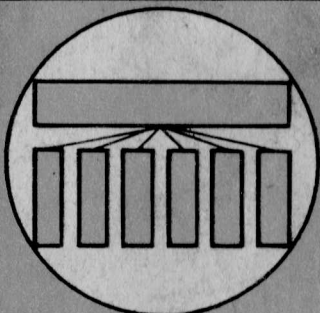
1154

І. С. ОЛІЙНИК, П. І. БЛОУСЕНКО,
Н. Г. КАНЕВСЬКА, В. В. ЯВІР

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАКТИЧНІ
ТА ЛАБОРАТОРНІ
ЗАНЯТТЯ

- Майбутні вчителі здобувають уміння і навички керувати процесом формування культури мовлення учнів

44(07)(075.8)

МБ4

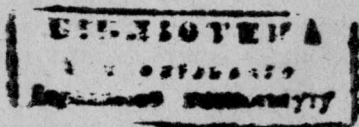
І. С. ОЛІЙНИК, П. І. БЛОУСЕНКО,
Н. Г. КАНЕВСЬКА, В. В. ЯВІР

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАКТИЧНІ
ТА ЛАБОРАТОРНІ
ЗАНЯТТЯ

За редакцією проф. І. С. Олійника

*Допущено Міністерством
народної освіти УРСР
як навчальний посібник
для студентів педінститутів
спеціальності 02.19.00
«Українська мова
і література»*

КИЇВ
«ВИЩА ШКОЛА»
1991

ББК 74.261.4я73
М54

У посібнику вміщено різноманітні завдання з усіх тем курсу методики викладання української мови для проведення практичних і лабораторних занять. У книгу включено також матеріали, пов'язані з проведенням педагогічної практики, з підготовкою курсових і дипломних робіт.

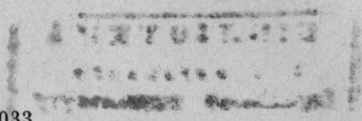
Для студентів пединститутів спеціальності «Українська мова і література».

Пособие содержит разнообразные задания по всем темам курса преподавания методики украинского языка для проведения практических и лабораторных занятий. В книгу включены также материалы, связанные с проведением педагогической практики, с подготовкой курсовых и дипломных работ.

Для студентов пединститутов специальности «Украинский язык и литература».

Рецензенти: кандидати філол. наук *В. Я. Мельничайко* (Тернопільський пединститут), *Г. Р. Передрій* (Черкаський пединститут)

Редакція літератури з філології і педагогіки
Редактор *О. В. Костенко*

4306010200—033
М ————— 183—91
М211(04)—91

ISBN 5-11-003572-5

© *І. С. Олійник, П. І. Білоусенко,
Н. Г. Каневська, В. В. Явір, 1991*

ПЕРЕДМОВА

Методиці викладання української мови в школі як науці належить провідна роль у системі підготовки вчителя української мови. Майбутній учитель має не тільки теоретично володіти всіма існуючими методами й прийомами успішного вивчення рідної мови в школі, а й набути практичних умінь та навичок їх творчого використання. Слід завжди пам'ятати, що викладання рідної мови в школі потребує від учителя постійного творчого пошуку, вміння аналізувати, зіставляти і знаходити найефективніші й найраціональніші шляхи передачі знань учням, способи формування умінь і навичок, самостійності мислення, пізнавальної активності.

Готуючись до роботи в школі, майбутній учитель повинен зрозуміти значення вивчення рідної мови в школі, адже, за словами В. О. Сухомлинського, «викладати цей предмет повинні найздібніші, найталановитіші. Бо це не просто передача знань, практичних умінь і навичок. Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини»¹.

Мова не тільки предмет навчання, а й засіб навчання. І цього не можна не враховувати при підготовці вчителя-словесника, бо від рівня культури мовлення залежить успішне навчання дітей, їхній загальний рівень розвитку. «Шлях боротьби за високу успішність,— на думку В. О. Сухомлинського,— лежить передусім через мовну культуру, бо мовна культура — це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності»².

---

¹ Сухомлинський В. О. Слово рідної мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1968.— № 2.— С. 1.

² Там же.— С. 2.

У процесі практичного вивчення методики рідної мови студент має збагнути, в чому специфіка роботи над мовою в школі. Спершу треба домогтися, щоб учні усвідомили й засвоїли мовний матеріал. Далі проводиться тривала робота на рівні відтворення. Учні вчать розуміти, яка стилістична роль того чи іншого мовного явища, що дає його практичне використання. Поступово учні піднімаються до рівня творчості, набувають умінь і навичок використовувати ці явища в своєму усному й писемному мовленні.

Отже, саме на практичних і лабораторних заняттях майбутні вчителі опановують процесом формування високої культури мовлення учнів.

Практичні й лабораторні заняття з методики мають прищепити майбутньому вчителеві вміння працювати творчо й бути дослідником. А це означає — засвоїти й творчо використовувати спадщину минулого й досягнення сучасної методики, навчитися аналізувати й узагальнювати досвід кращих учителів. Творча діяльність передбачає уміння обрати найефективніший метод і прийом роботи для певного колективу учнів, для опрацювання певної теми в конкретних умовах навчання. У цьому аспекті неабияку роль мають відіграти лабораторні заняття з виходом у школу.

Вивчення колективу класу, спостереження й обговорення уроків учителя, складання планів і конспектів уроків або їх фрагментів з розрахунку на конкретний клас розвиватимуть й зміцнюватимуть творчі й дослідницькі навички.

Настанова на вироблення навичок застосовувати пошукові, проблемні форми роботи з учнями зумовили й побудову посібника, де є велика кількість вправ і завдань саме такого типу. Студент сам одержить навички працювати за такими методами, підготує себе до вільного застосування проблемності під час роботи в школі. Завдання ж проблемного характеру сприяють більш усвідомленому і глибшому засвоєнню матеріалу, міцному формуванню навичок і мовному розвитку учнів, потребують від учнів самостійного оволодіння знаннями і способами здобуття цих знань, що досить важливо в загальній системі роботи під керівництвом учителя.

Матеріал збірника розрахований на те, щоб частину завдань студенти виконували вдома, частину — на практичних і лабораторних заняттях в аудиторії та ла-

орних заняттях, що проводяться в школі. Деякі
ння можна використати як матеріал для контроль-
исьмових робіт, а також при проведенні підсум-
бесід і заліків.

Зміщується матеріал практичних і лабораторних
в у повній відповідності до програми з методики
данія української мови, охоплює всі розділи і дає
нвість практично опрацювати основні питання

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

МЕТОДИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1. Порівняйте і проаналізуйте визначення методики викладання мови як науки, подане в навчальних посібниках:

Методика викладання української мови в середній школі. /За ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського.— К.: Рад. шк., 1962.— С. 5. «Методика викладання мови — це педагогічна наука про принципи, методи та методичні прийоми навчання учнів систематичних знань, умінь і навичок з мови».

Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі.— 2-ге вид.— К.: Вища шк., 1989.— С. 6. «Методика викладання української мови як наука досліджує процес навчання української мови, розкриває закономірності засвоєння учнями різних сторін мови, визначає і мотивує засоби передачі знань учням».

Назвіть суттєві ознаки поняття «методика української мови як наука», які лягли в основу його визначення. Яке із визначень, на вашу думку, є вичерпнішим? Чому?

2. Познайомтесь з точкою зору авторів посібника з методики викладання української мови (Олійник І. С. та ін.— К.: Вища шк., 1979.— С. 5) на визначення методики як навчальної дисципліни і на ті завдання, які вона повинна вирішувати, і порівняйте з поглядом авторів посібника за ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського:

«Як навчальна дисципліна в педвузах методика мови з'ясовує завдання викладання мови, розкриває студентам, майбутнім учителям, у певній системі і методичній обробці програмний матеріал з мови, що вивчається

в 5—9 класах напівсередньої і середньої школи, вчить, як проводити навчання української мови з окремих розділів програми в кожному класі» (К.: Рад. шк., 1962.— С. 5).

Як впливають вимоги, що ставляться суспільством перед школою, на визначення методики викладання української мови як навчальної дисципліни і на ті завдання, які вона повинна розв'язувати?

3. Висловіть своє ставлення до такого судження Ф. І. Буслаєва (О преподавании отечественного языка.— Ч. 1.— М., 1844):

«Треба відрізнити наукову методику від навчальної» (с.1.).

«...Для підручника мало однієї науки: потрібна ще педагогічна метода. Саме тут і виявляється великий недолік граматик Востокова і Греча, незважаючи на всі їх учені й наукові достоїнства. Обидва ці філологи дивляться на граматику лише з наукової точки зору, не звертаючи уваги на навчальну, забуваючи про особистість учня, між тим як поступовий розвиток цієї останньої є найважливішою частиною вітчизняної граматики» (с. 7).

4. Прочитайте в посібнику «Методика викладання української мови» І. С. Олійника та ін. (К.: Вища шк., 1989.— С.8—9) про методи наукового дослідження, якими послуговується методика викладання української мови.

Серед них зазначені методи індивідуальних бесід і анкетування. Назвіть теми з методики викладання української мови, при дослідженні яких можуть бути використані ці методи. До однієї із названих тем підготуйте питальник для індивідуальної бесіди або анкетного опитування.

5. У чому полягає сутність методу спостереження? Які його особливості? Чому спостереження називають універсальним методом? Як фіксуються дані спостереження?

6. Які риси характеризують передовий педагогічний досвід (за матеріалами журналів «Українська мова і література в школі», «Радянська школа», «Народное образование», «Русский язык в школе»)?

7. Яке значення має передовий педагогічний досвід у дальшому вдосконаленні школи і, зокрема, у викладанні української мови?

8. Простежте під час відвідування уроків української мови, як учитель організує колективну, групову та індивідуальну форми роботи на уроці. Дайте оцінку доцільності змісту діяльності учнів і вчителя на цих етапах.

9. Розкрийте зміст понять «досвід роботи вчителя» і «передовий досвід».

10. Чому треба використовувати творчо ідеї, матеріали і рекомендації робіт теоретико-методичного характеру і робіт, що висвітлюють чи узагальнюють практичний досвід викладання мови в загальноосвітній школі?

11. Що спонукає вчителя під час підготовки до уроків звертатися не тільки до лінгвістичних праць, а й до методичних робіт?

12. Які види і прийоми роботи з науковою і методичною літературою може використати словесник?

У чому полягають особливості роботи над літературою на підготовчій стадії методичного дослідження?

Із чого складається робота над науковими і методичними джерелами на стадії власне дослідницької роботи?

13. Доберіть літературу до однієї з названих методичних проблем, скориставшись довідково-бібліографічними матеріалами бібліотеки:

а) методи і прийоми викладання української мови в середній школі;

б) сучасний урок української мови в загальноосвітній школі;

в) типи і структура уроків української мови.

14. Законспекуйте одну з методичних робіт, враховуючи всі вимоги до читання і запису матеріалу (для виконання завдання скористайтесь посібником «Методы педагогического исследования»/Под ред. В. И. Журавлева.— М.: Просвещение, 1972.— С.116—144).

15. Ознайомтеся з розділом «Методы исследования» (З а г в я з и н с к и й В. И. Учитель как исследователь.— М.: Знание, 1980.—№ 4.— С. 65—95). У вигляді тез сформулюйте сутність методів дослідницької роботи вчителя.

ЗМІСТ І СТРУКТУРА КУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

1. М. Г. Чернишевський так визначив сутність і мету загального навчання:

«Освіченою людиною називається той, хто здобув багато знань і, крім того, звик швидко і правильно орієнтуватися, що добре і що справедливо, і що погано, що несправедливо, або, як висловлюються одним словом, звик «мислити», і нарешті, у кого поняття набули благородного і високого спрямування, тобто здобули сильну любов до всього доброго й прекрасного. Всі ці три якості — широкі знання, звичка мислити і благородство почуттів — необхідні для того, щоб людина була освіченою в повному розумінні слова» (Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч.— Т. 10, ч. 2.— С.199—200).

Яке значення має ця думка в наші дні?

2. Розкрийте значення вивчення рідної мови в формуванні особистості дитини, використавши висловлювання К. Д. Ушинського:

«Мова — найживіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле».

«Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя й силу з рідної груді рідного слова» (Ушинський К. Д. Вибр. пед. твори: В 2 т.— К.: Рад. шк., 1983.— Т. 1.— С. 123—124).

3. Опрацюйте статтю В. О. Сухомлинського «Слово рідної мови» (Укр. мова і літ. в школі.— 1987.— № 7), виступи Б. Олійника на VIII з'їзді письменників СРСР, О. Гончара на Всесоюзній творчій конференції в Ленінграді 1 жовтня 1987 року, а також промови і статті інших письменників і громадських діячів СРСР про роль рідної мови у формуванні людини як особистості і громадянина.

Запишіть їхні найголовніші думки у вигляді тез.

4. Підготуйте реферат на тему «Актуальні завдання викладання мови».

Для цього зверніться до такої літератури:

Вересай В. М. Проти буржуазних «теорій» про розвиток сучасної української мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1981.— № 3.— С. 3—9.

Явір В. В., Білоусенко П. І. Виховна робота на уроках української мови.— К.: Рад. шк., 1986.

5. Програма з будь-якого навчального предмета починається з пояснювальної записки. З погляду останніх досягнень дидактики (Теоретические основы содержания общего среднего образования/Под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера.— М.: Педагогика, 1983.— С.279) у ній мають бути витримані такі вимоги:

розкрито мету вивчення навчального предмета;

обгрунтовано відбір змісту і загальну логіку послідовності його вивчення з урахуванням зв'язків навчальної і позанавчальної роботи;

подано загальну характеристику навчального процесу — методів, форм роботи, засобів;

подано роз'яснення того нового, що вноситься до даної програми порівняно з попередньою, технічні вказівки до тексту програми.

Під кутом зору цих вимог проаналізуйте пояснювальну записку до програми з української мови. Наскільки враховано в ній зазначені вимоги?

6. С. Х. Чавдаров у посібнику «Методика викладання української мови в середній школі» (К.: Рад. шк., 1939.— С.4) писав:

«Викладачеві мови треба пам'ятати, що мова є не тільки засіб, а й ідеологія, що, навчаючи мови, ми повинні виховувати в дітей світогляд, давати їм основи діалектично-матеріалістичного мислення».

Проаналізуйте цю думку.

7. «Виховні можливості курсу української мови забезпечуються, по-перше, наявністю в ньому загальних відомостей про українську мову (про її походження і розвиток, близьку спорідненість з російською мовою та ін.), по-друге, дидактичним матеріалом підручника, по-третє, виховуючим впливом особистості вчителя» (Програми середньої загальноосвітньої школи. Українська мова для шкіл з українською мовою навчання. 4—8 кл.— К.: Рад. шк., 1986.— С.4).

Доберіть конкретні приклади для розкриття цих положень.

8. У праці Б. Т. Лихачова «Воспитательные аспекты обучения» (М.: Просвещение, 1982.— С.29) навчання і виховання розглядаються як єдиний процес, що забезпечує поряд з оволодінням знаннями, уміннями і навич-

ками розв'язання головного завдання — виховання під-ростаючого покоління.

«Навчання завжди виховує, так само як виховання завжди чогось навчає» (с. 29). «Навчання виховує лише тоді, коли воно своїм змістом органічно пов'язане з життям, сучасністю, актуальними потребами народного господарства, науки і культури, коли воно перспективне в розумінні вибору майбутньої професії і місця людини в суспільному житті» (с. 31—32).

Спираючись на ці висловлювання, покажіть на конкретних прикладах реалізацію принципу виховуючого навчання на заняттях з української мови.

9. При вивченні якої теми і в якому класі ви використаєте поданий матеріал?

Про рідну мову можна говорити і не з погляду науки мовознавства, а так, як говорять про свій край, рідне сонце, небо, повітря — про все, що об'єднується в дорогому слові — Вітчизна. Бо рідна мова є невід'ємною частиною поняття батьківщини.

Від Балтійського моря до Тихого океану простяглися неозорі простори Радянської країни. В ній живе багато народів і звучить багато мов.

Для нас рідна мова — не тільки дорога спадщина, яка об'єднує в собі народну мудрість, вироблену десятками й сотнями поколінь. Це наша гордість, бо все, що створено нею, увійшло в скарбницю загальнолюдської культури.

Весь світ віддає шану великим володарям українського слова Т. Г. Шевченку й І. Я. Франку. Далеко за межами України відомі твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, М. Рильського та багатьох інших чудових українських майстрів пера. Рідна мова донесла до нас геніальні класичні творіння Мольєра, Шекспіра, Гете, Бернса, Міцкевича. Вона виявилась не біднішою за інші найрозвиненіші мови світу, раз нею перекладають усе найкраще, що створено ними.

Найкращі, найкультурніші представники народу завжди дбають за свою мову, байдуже, хто вони — українці, поляки, чехи чи німці.

Священний обов'язок кожного з нас — берегти дорогоцінні якості рідної мови, її запашні, барвисті слова, образи, звороти, шліфувати і збагачувати їх, щоб передати прийдешнім поколінням спадщину, гідну нашої великої доби (За А. Матвієнко. Живе слово. — К.: Держвидав дит. літ. УРСР, 1964. — С. 155—157).

До яких висновків ви підведете учнів на основі аналізу змісту цього тексту? Якої освітньої і виховної мети можна досягти на матеріалі цього тексту?

10. Порівняйте різні думки про співвідношення навчання і розвитку і висловте свою думку.

У сучасній психологічній науці про співвідношення навчання і розвитку існує дві концепції. Згідно з першою

концепцією, яка розкрита найповніше в працях Ж. Піаже (Швейцарія), розумовий розвиток не залежить від навчання, воно може лише деякою мірою впливати на розвиток дитини. Друга концепція висвітлена у працях радянських психологів Л. С. Виготського, В. В. Давидова, Г. С. Костюка, А. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Д. П. Ельконіна і може бути репрезентована таким висловленням С. Л. Рубінштейна: «Дитина не розвивається спочатку, а потім виховується й навчається, вона розвивається, навчаючись, і навчається, розвиваючись» (Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии.— М.: Учпедгиз, 1946.— С.60).

11. Л. С. Виготський висловив думку про те, що навчання, орієнтоване на завершені цикли розвитку, стає бездіяльним з точки зору загального розвитку дитини, воно не веде його за собою, а само плететься у нього в хвості. І «тільки те навчання є справжнім, яке випереджає розвиток» (Виготський Л. С. Избр. психолог. исследования.— М.: АПН РСФСР, 1959.— С.488).

Розкажіть про роль учителя в реалізації цієї настаснови.

12. К. Д. Ушинський писав: «Слід постійно пам'ятати, що треба передавати учневі не тільки ті чи інші знання, а й розвивати в ньому бажання і здатність самостійно, без учителя, засвоювати нові знання» (Твори: У 5 т.— К., 1954.— Т. 2— С. 500).

Н. К. Крупська ще на зорі становлення школи в нашій країні підкреслювала: «Нам треба навчити підростаюче покоління самостійно оволодівати знаннями. Це одна з найважливіших проблем, які повинна розв'язати наша радянська школа» (Пед. твори: У 10 т.— К., 1963.— Т. 3.— С. 511).

У якому загальнопедагогічному завданні програми з вивчення української мови в середній школі найшли відображення ці думки?

13. У пояснювальній записці до програми звичайно визначаються такі навчальні завдання курсу української мови:

а) дати учням певне коло знань про мову (її структуру, функції, походження, розвиток та ін.) як основу для формування діалектико-матеріалістичного погляду на мову, а також для набуття мовних умінь та навичок;

б) навчити школярів користуватися всіма багатствами виражальних засобів української мови (сприяти

постійному поповненню їхнього словника, розвитку та вдосконаленню граматичної будови мовлення);

в) забезпечити засвоєння учнями орфоепічних і граматичних норм української літературної мови;

г) формувати у школярів уміння і навички зв'язного усного та писемного мовлення;

д) виробити міцні орфографічні і пунктуаційні навички.

Уважно розгляньте ці завдання і дайте відповідь: у чому полягає практична спрямованість вивчення української мови?

14. Програми з української мови складаються з трьох частин:

1) основні відомості про українську мову, норми української літературної мови з включенням норм правопису;

2) основні відомості про текст, типи і стилі мовлення, перелік переказів і творів;

3) вимоги до знань і вмінь учнів.

Познайомтесь із структурою та змістом першої частини діючої програми.

Зіставте зміст цієї частини програми для 1—4 і 5—9 класів. Який матеріал уже відомий учням? До чого це зобов'язує вчителя?

15. До першої частини програми в 70—80-і роки було включено розділи «Лексика і фразеологія», «Словотвір», «Загальні відомості про мову». Чим це було викликано?

16. З якою метою до першої частини програми в 70-і роки було включено розділ «Повторення вивченого», а починаючи з 1980/81 навчального року розширено, систематизовано і конкретизовано повторення на початку кожного року навчання; передбачено час на повторення і після вивчення розділів курсу, на узагальнююче повторення наприкінці навчального року в кожному класі, а також на узагальнення і систематизацію вивченого в кінці шкільного курсу мови?

17. У кінці розділів «Фонетика. Графіка. Орфоепія», «Будова слова», «Словотвір» та після розгляду кожної частини мови, кожної теми із синтаксису в програмах даються вказівки щодо використання міжпредметних зв'язків.

Що є спільного в програмах з української, російської та іноземних мов? На що це націлює вчителя?

Які питання, пов'язані з походженням мови, її розвитком, з розвитком мов народів світу, частково вивчаються на уроках історії та географії? До чого це зобов'язує вчителя?

Розкрийте на конкретних прикладах міжпредметні зв'язки при вивченні одного із розділів програми (за вибором).

18. Розвиток мовлення в цілому здійснюється в трьох тісно пов'язаних між собою напрямках: 1) збагачення мовлення учнів з погляду лексичної і граматичної будови; 2) засвоєння учнями норм української літературної мови; 3) формування умінь і навичок зв'язного мовлення.

Покажіть на прикладах з програми, яка передбачена робота з розвитку мовлення за цими напрямками?

19. До 1980 року перелік умінь і навичок уміщувався в програмі безпосередньо після тих теоретичних відомостей, які служили основою їхнього формування.

Поясніть, чому до діючої програми з української мови, починаючи з 1989 року, включено розділ «Основні вимоги до знань і умінь учнів 5—9 класів»?

20. У сучасній методиці виділяються спеціальні і загальнодидактичні (загальнопредметні) вміння і навички.

Спеціальні вміння і навички поділяються на три типи: 1) навчально-пізнавальні; 2) правописні (орфографічні і пунктуаційні) вміння і навички; 3) вміння і навички з розвитку мовлення.

Загальнодидактичні, або загальнопредметні, вміння і навички залежно від особливостей формування мислення школярів поділяються на такі типи: 1) логічного мислення; 2) самостійного поповнення знань; 3) самоконтролю.

Познайомтеся з вимогами до умінь учнів одного із класів (за вибором). Визначте серед них спеціальні і загальнодидактичні. Назвіть вміння, у яких переплітаються і спеціальні, і загальнодидактичні.

21. Як різна кількість годин, відведених на вивчення рідної і російської мови, впливає на організацію навчального процесу з урахуванням міжпредметних зв'язків?

22. «Програма — нормативний документ, який не тільки спрямовує діяльність учителя і учнів, а й визначає діяльність авторів підручників» (Зуєв Л. Д. Школьний учебник.— М.: Педагогика, 1983.— С.63).

«Саме підручник — остаточний критерій оцінки можливостей підвищення наукового рівня сучасної шкільної освіти. Які б прогнози не подавали автори нових програм, життя невмолимо коригувало їх, як тільки ці програми втілювались у форму підручника масової школи» (Там же.— С.34).

Виходячи з цих міркувань, доведіть, що чинні підручники з української мови для шкіл з українською і російською мовами навчання (за вибором викладача) побудовані в повній відповідності до програм кожного року навчання.

23. Однією з вимог до сучасного підручника з мови є відповідність теоретичного матеріалу рівню мовознавчої науки.

У словнику лінгвістичних термінів (Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів.— К.: Вища шк., 1985.— С. 330) повідомляється, що «частини мови — це лексико-граматичні розряди слів, що розмежовуються за значеннями, які вони виражають, за властивими їм морфологічними ознаками та синтаксичними функціями в складі словосполучень і речень».

Під кутом зору цих ознак проаналізуйте такі визначення:

«Іменником називається частина мови, яка означає назву предмета і відповідає на питання хто? або що? (Кулик Б. М., Кулик А. М. Українська мова. Частина перша. Фонетика і морфологія.— К.: Рад. шк., 1963.— С. 63).

«Іменник — частина мови, що означає предмет, відповідає на питання хто? що?, відноситься до певного роду, змінюється за відмінками та числами. У словосполученні іменник виступає головним і залежним словом. У реченні іменник може бути будь-яким членом» (Блик О. П., Кулик Б. М. Українська мова 5—6 класів/ За ред. В. М. Русанівського.— К.: Рад. шк., 1986.— С. 45).

«Іменником називається частина мови, яка об'єднує слова із значенням предметності, що виражається в незалежних категоріях роду, числа і відмінка, здатна виступати в реченні в різних синтаксичних функціях, серед яких найтиповішими є функції підмета і долатка» (Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів.— К.: Вища шк., 1985.—С.91).

До якого висновку ви прийшли?

24. К. Д. Ушинський обґрунтував положення про те, що «науковий і педагогічний виклад науки — дві різні речі», що педагогічна переробка науки є обов'язковою умовою успішного і плідного навчання підростаючого покоління, що перероблення наукових систем в педагогічній є важливою ознакою якості шкільного підручника.

У чому полягає актуальність цього положення на сучасному етапі розвитку школи, науки, теорії та практики створення підручників?

Зіставте зміст одного з розділів підручника для педінститутів з сучасної української літературної мови зі змістом такого ж розділу підручника для школярів.

Яких дидактичних і методичних принципів дотримувались автори шкільного підручника, трансформуючи наукові знання?

25. Покажіть на одній із тем підручника з української мови відповідність вимогам, що їх ставила Н. К. Крупська: «Підручник повинен давати систематизований матеріал. А до нашого радянського підручника ми повинні поставити ще особливу вимогу — не формальної систематизації, а систематизації, що впливає з самої суті предмету, трактує кожне явище у всіх його зв'язках і опосередкуваннях, бере явище в його розвитку і пов'язана з практичними потребами даного моменту» (Крупська Н. К. Журнали-підручники.— Твори: У 12 т.— Т. 3.— С. 433).

26. Познайомтеся з підручником з української мови (для будь-якого класу) і схарактеризуйте його за такою схемою:

1) Титульна сторінка: автори, назва, видавництво, рік видання.

2) Тема підручника (послідовність розташування матеріалу, відповідність програмовим вимогам).

3) Види усних і письмових робіт.

4) Які схеми, таблиці вміщено в підручнику? Яке їх розміщення?

5) Наявність матеріалу для спостережень за мовними явищами.

6) Який ілюстративний матеріал є в підручнику і яке його призначення?

7) Зміст і характер матеріалу для повторення (на початку підручника, в кінці, вправи на повторення окремих тем).

8) Який матеріал для розвитку мовлення містить підручник?

9) Зовнішнє оформлення підручника (обкладинка, папір, шрифт, чіткість малюнків).

27. Проаналізуйте структуру підручника з української мови для одного із класів за схемою:

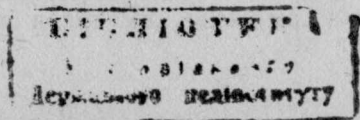
Функції тексту: основний (О); допоміжний (Д); пояснювальний (П). Функції позатекстових компонентів: апарат організації засвоєння (АОЗ); ілюстративний матеріал (ІМ); апарат орієнтації (АО). (Зубев Д. Д. Школьний учебник.— М.: Педагогика, 1983.— С. 192).

Для довідки. Апарат організації засвоєння цілеспрямовано визначає конкретні види діяльності учнів. Елементи АОЗ — питання і завдання до вправ, до розділів повторення, завдання, що формують уміння працювати з підручником, з довідковою літературою, таблиці, пам'ятки та ін.

Апарат орієнтації має на меті допомогти учням зорієнтуватися в змісті і структурі підручника, швидко, без зайвих витрат часу й енергії знаходити необхідний для роботи матеріал. Елементи АО: передмова, зміст, рубрикації, сигнали-символи, покажчики різних типів, колонтитул (заголовки розділів, параграфів) тощо.

У підручнику ілюстративний матеріал виконує такі функції: самостійно розкриває, доповнює, конкретизує, емоційно посилює зміст навчального матеріалу, а також сприяє поряд з основним текстом його глибокому й ефективному засвоєнню.

28. Засвоєння мовного матеріалу має три рівні: 1) сприймання пояснюваного вчителем матеріалу, запам'ятовування

м'ятування його і відтворення; 2) багаторазове повторення матеріалу за певними зразками на основі усвідомлених знань; 3) засвоєння знань шляхом розв'язання проблемних завдань, коли учні набувають досвіду творчої діяльності (Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі.— К.: Рад. шк., 1987.— С.10).

Проаналізуйте весь матеріал посібника, поданий до певної теми (за вибором). Визначте, який матеріал передбачає засвоєння на першому, а який на другому і третьому рівнях? Чи досить матеріалу підручника для засвоєння його на всіх трьох рівнях?

29. Проаналізуйте завдання до поданих вправ з підручників української мови.

А. Якої діяльності вони потребують від учня: за зразком, закріплення знань, відтворення вивченого, застосування набутих знань у нових умовах або в новому варіанті, пошуку, творчості?

Б. Зробіть порівняльний аналіз поданих завдань до вправ підручників різних років видання. Які якісні зміни ви помітили? В чому їх суть?

І. Кулик Б. М., Кулик А. М. Українська мова. Частина перша. Фонетика і морфологія (К.: Рад. шк., 1963.— С. 20—23).

Вправа 37. Прочитайте вголос текст, укажіть м'які приголосні.

Вправа 38. Спочатку прочитайте текст, потім переписіть. Букви, які позначають ті голосні звуки, що показують м'якість попереднього приголосного, підкресліть однією рисою, а ті, що позначають йотовані голосні звуки,— двома.

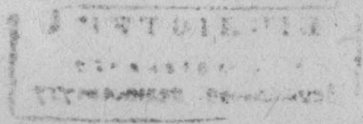
Вправа 39. Прочитайте уривок. У виділених словах визначте усно, коли [я], [ю], [є] йотовані й коли вони показують м'якість попереднього приголосного.

Вправа 40. Визначте усно у словах глухі, дзвінкі, м'які й тверді приголосні. Якщо приголосний м'який, визначте, чим позначена його м'якість.

Вправа 41. Переписіть і поясніть усно вживання або невживання м'якого знака після букви, виділених у тексті.

Вправа 42. Перекладіть подані слова українською мовою і запишіть їх.

Вправа 43. Переписіть, на місці крапок поставте, де

треба, м'який знак. Поясніть усно наявність чи відсутність м'якого знака на місці крапок.

II. Українська мова. Підручник для 4 класу /За ред. В. М. Русанівського (К.: Рад. шк., 1986.— С. 64—65).

Вправа 180. Виразно прочитайте слова парами.

Якими звуками розрізняються слова у кожній парі? Які з цих приголосних звуків тверді, а які — м'які? Коли язик піднімається вище — під час вимовлення твердих приголосних чи м'яких?

Вправа 181. Вимовляйте — [d] — [d']... Які з приголосних у парах тверді, а які — м'які?

Вправа 182. Випишіть слова, у яких є м'які приголосні звуки.

Визначте, у якому слові є м'який приголосний, що не має парного твердого.

Вправа 183. Визначте значення слів у кожній парі. Якими звуками розрізняються слова?

Вправа 185. У газеті «Зірка» прочитайте замітки-інформації. Яка з них вам найбільше сподобалася і чому? Складіть до неї план. Замітку і план запишіть у зошит, а потім прочитайте в класі.

Вправа 186. За простим планом напишіть замітку-інформацію на одну з таких тем: «Вчимося без двійок», «Зустріч з письменником», «Наші артисти», «Випадок на уроці» тощо.

Вправа 210. Прочитайте, визначте, які м'які приголосні звуки, і скажіть, як позначається на письмі їх м'якість. Знайдіть приголосні, м'якість яких на письмі не позначено. Поясніть підкреслені пунктограми.

Вправа 211. Перепишіть, підкресліть букви, що позначають м'які приголосні звуки. Як передається м'якість приголосних на письмі?

Визначте звукове значення букви *я* у словах *як* і *моряк*.

30. Зручне для запам'ятовування і відтворення визначення речення: «Група слів або окреме слово, що виражає закінчену думку, називається речення» (Кулик Б. М., Кулик А. М. Українська мова. Частина перша. Фонетика і морфологія.— К.: Рад. шк., 1983.— С.3) було замінено описом поняття: «Речення може складатися з одного або кількох слів. За допомогою речень ми повідомляємо про щось, виражаємо свої думки і почуття, звертаємось один до одного з запитаннями, проханнями, порадами, наказами. Усі слова в реченні по-

в'язуються між собою за змістом і граматично. Головні члени речення (підмет і присудок) складають його граматичну основу. Кожному реченню властива інтонація кінця речення. В усному мовленні речення відділяються одне від одного паузою, а на письмі — розділовими знаками: крапкою, знаком питання або знаком оклику». (Українська мова. Підручник для 4 класу /За ред. В. М. Русанівського.— К.: Рад. шк., 1986.— С. 21.)

З якою метою було зроблено цю заміну? Чи відповідає вона такому твердженню: «Обов'язок хорошого підручника — озброїти школярів не тільки знаннями, а й способами їх засвоєння і використання». (Г р а н и к Г. Г. Учитель, учебник и школьники.— М.: Знание, 1977.— № 6.— С. 13.)

Коли в підручнику було подано визначення речення, вчитель ставив питання: «Що таке речення?», «Що називається реченням?» Чи правомірно так ставити питання при описі наукового поняття?

Сформулюйте питання так, щоб воно було методично правильне.

31. Проаналізуйте тексти вправ в одному з підручників (за вибором) з точки зору їх виховуючого впливу на учня, пам'ятаючи, що викладання мови «це не просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різьблення і ліплення найтонших рис духовного обличчя людини» (С у х о м л и н с ь к и й В. О. Слово рідної мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1987.— № 7.— С.52).

32. Психологи вважають, що зразковий підручник повинен:

не тільки повідомляти школярам знання, а й розвивати їхнє мислення, різнобічні здібності, змушувати учнів весь час працювати активно;

давати можливість працювати активно кожному школяреві, а не тільки найспритнішим та найкмітливішим;

забезпечувати кожному учневі допомогу, необхідну саме йому;

не тільки містити завдання і вправи, а й формувати необхідні для їх виконання способи роботи і давати систему знань, необхідних для того, щоб ці способи формувались;

бути цікавим, захоплюючим, відповідати вимогам ви-

сокого художнього смаку, бути добре ілюстрованим. (Гранік Г. Г. Учитель, учебник и школьники.— М.: Знание, 1977.— № 6. — С. 39.)

Чи відповідають діючі підручники з української мови цим вимогам?

Ваша думка про шляхи вдосконалення підручників?

33. Вчені твердять, що спосіб викладу теоретичного матеріалу в підручнику підказує вчителю методику його вивчення.

Мовний матеріал у підручнику подається такими способами:

1) Пояснення граматичного матеріалу, що вивчається, і на цій основі граматичні узагальнення даються після спостереження над відповідними фактами мови в складі речень або зв'язних текстів. Цей шлях можна визнати способом повідомлення граматичної теорії в підручниках української мови. У його основі лежить традиційний індуктивний шлях засвоєння навчального матеріалу.

2) До спостереження над мовними явищами учні повинні приступати після повідомлення їм правил або визначень. Це дедуктивний шлях викладу граматичної теорії.

3) Теоретичні відомості з тієї чи іншої теми можуть бути подані в підручнику в цілому або частинами.

4) Граматичні відомості інколи подаються безпосередньо в завданнях до вправ, звичайно в формі інструктивних вказівок, як керівництво до виконання завдання, або в формі побіжного зауваження з приводу тієї чи іншої граматичної властивості розглянутого мовного явища.

5) Граматичні відомості для запам'ятовування подаються після виконання завдань з опорою на матеріал вправи.

6) Текст вправи за змістом є викладом граматичної теорії в цікавій формі.

7) Теоретичні відомості інколи подаються у формі приміток.

8) Граматичний матеріал подається в зразках мовлення (Закірьянов К. З. Грамматический материал в учебниках русского языка для национальной школы // Проблемы школьного учебника. Вып. 14 (О специфике языковых учебников) / Сост. Г. Н. Владимирская.— М.: Просвещение, 1984.— С. 24—26).

Проаналізуйте і визначте способи викладу теоретичного матеріалу в одному з підручників з української мови, вкажіть шляхи його вивчення.

34. Теорія в шкільному курсі мови — це інструмент формування практичних умінь та навичок. Чому на сучасному етапі вивчення мови замість формули «знати й уміти» пропонується «знати, щоб уміти»? (Купалова А. Ю. Отбор теоретического материала для учебника русского языка в целях формирования умений и навыков // Проблемы школьного учебника. Вып. 14 (О специфике языковых учебников) / Сост. Г. Н. Владимирская. — М.: Просвещение, 1984. — С.17).

ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Прочитайте наведені висловлювання. Які дидактичні принципи навчання обстоюються в кожному з них?

«Питання про те, чи має людське мислення предметну істинність,— зовсім не питання теорії, а практичне питання. У практиці повинна людина довести істинність, тобто дійсність і могутність, посеїбичність свого мислення. Спір про дійсність чи недійсність мислення, що ізолюється від практики, є чисто схоластичне питання». (Маркс К. Тези про Фейербаха.— Твори.— Т. 3.— С. 1.)

«Поганий учитель підносить істину, хороший учитель учить її знаходити» (Дистервег А. Избр. пед. сочинения.— М.: Учпедгиз, 1956.— С.158).

«Учитель тлумачить новий урок: учні, знаючи, що знайдуть цей урок у книзі, намагаються тільки дивитися на вчителя й не чути жодного слова з того, що він говорить. Тлумачачи вдвадцятье одне й те саме, вчитель, природно, не може говорити з тим піднесенням, яке симпатично збуджує увагу слухачів... Він дбає тільки про те, щоб більшість його учнів знала предмет, а як прийде до них це знання,— йому зовсім байдуже» (Ушинський К. Д. Вибр. пед. твори.— К., 1949.— С. 101).

«Жартівлива педагогіка, яка розважає дітей, руйнує вдачу людини в самому зародку. Навчання є праця і повинно залишатися працею, але працею, повною думки, так щоб сама цікавість навчання залежала від серйозної

думки, а не від будь-яких прикрас, що не стосуються справи» (Ушинський К. Д. Твори: В 6 т.— К.: Рад. шк., 1955.— Т. 2.— С. 266).

«Розвинути в учня увагу до наукових предметів означає проторувати йому широкий і легкий шлях до навчання. Увага — тільки вона є ворітьми, через які свідоме знання, єдино тільки плідне, може перейти в розумові здібності учня... Ось чому, повторюємо, нам здається, що вміння вчителя зацікавити своїм уроком усіх учнів є критерієм вчительського достоїнства...» (Там же.— Т. 1.— С. 158).

«В активній увазі не предмет уже володіє людиною, а людина — предметом. Мені нудно, наприклад, перерхувати учнівські зошити; але я знаю, що це мій обов'язок і що від цього залежить успіх навчання, за який я відповідаю: і ось я перерхую уважно втридцять одне й те саме і помічаю кожну найменшу помилку, не пропускаючи жодної... В житті — це необхідна умова всякого ділового практичного характеру; в навчанні це — необхідна умова всякого ділового учня» (Там же.— Т. 2.— С. 423).

«Нічим ви не можете... зруйнувати стіну, що відділяє дорослу людину від дітей і особливо вчителя від учнів, як показуючи й пояснюючи дітям малюнки. Якщо ви входите в клас, від якого важко добитися слова (а таких класів у нас шукати не треба), — почніть показувати малюнки, і клас заговорить...» (Там же.— С. 407).

«Прив'язувати до старого, вже твердо вкоріненого, все виучуване знову — це таке педагогічне *правило*, від якого, головним чином, залежить успіх всякого навчання... Гарний педагог, перш ніж подати яке-небудь знання учням, обдумує: які асоціації за протилежністю або схожістю може воно скласти з відомостями, вже вкоріненними в головах учнів і, звернувши увагу учнів на схожість чи відмінність нового знання з старим, міцно вплете нову ланку в ланцюг старих, а потім навмисно підніме старі ланки разом з новими і тим самим добре зміцнить нові асоціації. Безперестанне пересування в голові старих ланок необхідне вже для того, щоб додати їм сили, яка зміцнює нові ланки, а тому гарний педагог повторює старе не для того, щоб повторювати забуте, але для того, щоб цим старим краще зміцнити нове» (Там же.— Т. 4.— С. 240).

«Уникайте всіх арифметичних визначень і правил, а примушуйте робити якомога більше дій і поправляйте не тому, що зроблено не за правилом, а тому, що зроблене

не має глузду». «Т о л с т о й Л. Н. Пед. соч.— М.: Учпедгиз, 1953.— С. 339).

«Тільки школа праці, школа, яка тісно пов'язана з навколишнім життям, з інтересами дитини, школа, яка відкриває йому різні сфери застосування своїх сил, школа, яка вчить колективного життя і ставить перед учнями високу мету, створює вперше умови для розвитку людської особистості». (К р у п с ь к а Н. К. Ленін про освіту і народного вчителя // Пед. твори: В 10 т.— К.: Рад. шк., 1963.— Т. 2.— С. 279.)

«Нам у наших підручниках слід підходити до матеріалу з точки зору сучасної дитини, треба класти в основу цього матеріалу переживання дитини і її досвід. Звичайно, тут для дітей різного середовища, для дітей міських і сільських, повинен бути зовсім різний підхід, особливо в більш ранньому віці. Важливо, щоб те, що розповідається дитині, виходило з фактів, які зачіпають, хвилюють дитину, а перевірити це, випробувати можна тільки на практиці. Тому цілком необхідно і дуже важливо, щоб справа складання підручників велася вчителями і перевірялася ними на досвіді». (К р у п с ь к а Н. К. Про роботу над новими підручниками для нової програми // Пед. твори.— Т. 3.— С. 111—112.)

«Ще раз ми підкреслюємо виключну важливість того, щоб на кожному етапі навчання учень глибоко запам'ятав те, що обов'язково слід пам'ятати. Особливо великого значення ми надаємо запам'ятовуванню матеріалу в початкових і середніх класах. У молодшому і середньому віці створюється настільки міцний фундамент знань, що в старшому віці найважливішою рисою навчання стає розумовий аналіз, застосування знань для оволодіння новими знаннями. Так, у початкових класах ми визначаємо мінімум орфограм, написання яких учень повинен запам'ятати настільки міцно, щоб уже не зберігати в пам'яті граматичні правила. Цьому моменту ми надаємо винятково важливого значення, добиваючись певного ступеня автоматизму в написанні слів і речень. У старших класах учень може успішно вчитися лише за тієї умови, коли в процесі письма він не думає, як правильно написати те чи інше слово, а всі його зусилля спрямовуються на обдумування змісту того, про що він пише. Велике значення має також оволодіння в початкових класах автоматизмом читання. Підготовлений до навчання в середніх і старших класах лише той, хто, читаючи, зосереджує розумо-

ві зусилля не на процесі читання, а на змісті матеріалу» (Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа.— Вибр. твори: В 5 т.— К.: Рад. шк., 1977.— Т. 4.— С. 248).

«Запам'ятовування, що ґрунтується на розумінні, найміцніше.

Викладачі гуманітарних предметів не допускають, щоб учні зачували за підручником і переказували заучене. Це сковує розумові сили дитини, особливо тоді, коли вона дістає перше уявлення про ту чи іншу залежність, закономірність. Щоб запобігти механічному заучуванню, під час перевірки знань учням ніколи не ставлять запитань, які б вимагали переказувати текст підручника. Відповідаючи на запитання вчителя, учень міркує, зіставляє, порівнює, пояснює. Учні не вчать параграф за параграфом, а вдумливо добувають знання з різних джерел — підручника, додаткової літератури» (Там же.— С. 249).

2. Проаналізуйте кілька визначень загальнодидактичних принципів навчання, поданих у підручниках і посібниках для вищої школи. З'ясуйте, що є в них спільного і що відмінного. Чи можна твердити, що серед учених-педагогів немає принципів розходжень у з'ясуванні поняття «принципи навчання». Яке з визначень ви вважаєте найбільш обґрунтованим?

«Під принципами навчання, або як їх називають інакше, дидактичними принципами, розуміють систему основних вимог, якими керуються при визначенні змісту, організації і методів навчання у відповідності з метою і спільними завданнями виховання, а також закономірностями процесу навчання» (Педагогіка / Под общ. ред. проф. А. П. Кондратюка.— К.: Вища шк., 1976.— С. 88).

«Принципи навчання — це вихідні положення, що визначають діяльність учителя і характер пізнавальної діяльності учня... Принципи навчання відображають внутрішні суттєві сторони діяльності вчителя і учня і визначають ефективність навчання в різних формах, при різному його змістові і організації. Тому принципи навчання виражають певні об'єктивні закономірності навчання» (Педагогіка / Под ред. С. П. Баранова, Т. В. Воликовой, В. А. Сластеновой.— М.: Просвещение, 1976.— С. 95).

«Дидактичні принципи є основні, вихідні положення функціонально-технологічної організації навчання, вони є опорою теорії і практики навчання, а самі є частиною

теорії функціональної організації навчання, вони є фундаментальною частиною цієї теорії й ієрархічно виконують базисні функції. Дидактичні принципи іманентно властиві дійсності навчання, їх повноцінне дотримання і реалізація можуть оптимізувати якісні характеристики навчання, підвищувати його ефективність» (Андреев М. Дидактика.— Софія: Нар. просвета, 1981.— С. 135).

«...Принципи навчання — основні нормативні положення, якими слід керуватися, щоб навчання було ефективним» (Дидактика средней школы / Под ред. М. Н. Скаткина.— М.: Просвещение, 1982.— С. 48).

«Принципами навчання (принципами дидактики) називають певну суму вихідних, основних дидактичних вимог до процесу навчання, виконання яких забезпечує його необхідну ефективність» (Педагогика / Под ред. Ю. К. Бабанского.— М.: Просвещение, 1983.— С. 161).

«Принципи дидактики, або принципи навчання,— це основні положення, на які слід спиратися при викладанні основ науки. Вони являють собою найбільш загальні положення, що застосовуються у вивченні всіх навчальних предметів на всіх ступенях навчання» (Ильин Т. А. Педагогика.— М.: Просвещение, 1984.— С. 226).

«Дидактичними принципами називаються основні вихідні положення, на які спирається теорія і практика навчального процесу. Ці вихідні положення зумовлені метою і завданнями, що стоять перед школою, а також об'єктивними закономірностями, встановленими філософією і науками, що вивчають процес виховання людини: соціологією, психологією, біологією, фізіологією. (Казанский Н. Г., Назарова Г. С. Дидактика (начальные классы).— М.: Просвещение, 1978.— С. 55.)

«Принципи навчання мови — це своєрідні правила навчальної діяльності вчителя, шляхи взаємодії вчителя і учнів, це вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів, побудови системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови». (Методика вивчення української мови в школі. Посібник для вчителів.— К.: Рад. шк., 1987.— С. 6.)

3. Знайдіть у поданих визначеннях принципів навчання частини, які вказують на об'єктивний чи суб'єктивний характер принципів навчання. Чи кожне визначення вказує на суб'єктивний характер принципів навчання? Про що це свідчить?

4. У радянській і зарубіжній літературі останніх років подано різну кількість принципів навчання, різну їх класифікацію. Чим це зумовлено?

5. Назвіть лінгводидактичні принципи навчання, покажіть на конкретних прикладах їхній зв'язок із загальнодидактичними принципами навчання.

6. Які з дидактичних принципів навчання висунуто й обгрунтовано радянською педагогікою?

7. Які з відомих вам принципів навчання є визначальними, провідними? Чому?

8. Що таке правила навчання? У якому співвідношенні перебувають принципи і правила навчання? Назвіть відомі вам правила навчання, що впливають з різних принципів навчання.

9. Вкажіть можливі шляхи реалізації на уроках відомих вам принципів навчання, запишіть їх у формі плану за поданим зразком:

Шляхи реалізації принципу науковості на уроці:

1) озброєння учнів знаннями, що відповідають сучасному розвитку науки, показ історичного розвитку знань;

2) ознайомлення учнів з науковими методами дослідження;

3) вироблення в учнів стійкої потреби і навичок самостійного здобування знань;

4) урахування вікових особливостей і рівня знань учнів;

5) ознайомлення учнів з різними гіпотезами з розглядуваного питання;

6) застосування сучасних методів навчання на основі досягнень науки і техніки.

На основі накреслених шляхів реалізації різних дидактичних принципів навчання доведіть, що всі принципи тісно пов'язані між собою.

10. Спостерігаючи за проведенням уроків української мови в школі, проаналізуйте їх під кутом зору реалізації певних дидактичних принципів навчання. Для зручності використайте таку схему запису:

Можливі шляхи реалізації принципу навчання	Позитивні приклади	Недоліки	Висновки
--	--------------------	----------	----------

Принципи виховуючого навчання

11. Виховна робота на уроках мови здійснюється насамперед за такими напрямками:

1) Виховання, формування на уроках мови матеріалістичного погляду на мову.

2) Виховання любові до рідної мови, яка посідає достойне місце серед національних мов СРСР, захоплення її милозвучністю, багатством мовних засобів і можливостей тощо.

3) Використання дидактичного матеріалу виховного спрямування.

З'ясуйте, при вивченні яких тем можна проводити виховну роботу за вказаними напрямками. Наведіть приклади.

12. Розкрийте значення особистості вчителя-словесника в реалізації принципу виховуючого навчання.

13. Реалізація принципу виховуючого навчання пов'язана з подоланням двох поширених помилок. Одна з них полягає у невмінні деяких учителів правильно акцентувати увагу учнів на фактах, які є найважливішими для виховання певних поглядів і суджень. Друга помилка — штучні «ув'язки», введення в тканину уроку «виховних моментів», які безпосередньо не впливають із змісту матеріалу, що вивчається. Проаналізуйте фрагмент уроку російської мови, наведений у статті В. Кумаріна «А виховання мимохідь?» (Труд.— 1984.— 6 груд.), і з'ясуйте, яку помилку допустив учитель. Як би ви реалізували принцип виховуючого навчання під час вивчення теми «Ненаголошені голосні»?

Тема уроку: «Правопис ненаголошених голосних». Але від учителя вимагали, щоб на уроці він розв'язував не лише навчальні, а й виховні завдання. Тому в поурочний план він включив три мети: навчальну — навчити дітей правильно писати голосні в ненаголошеній позиції; виховну — прищепити любов до сільського господарства (!); розвиваючу — навчити дітей мислити логічно.

Реквізит уроку складався з плаката, на якому було написано слово *корова*, і картини, на якій корова була намальована.

Розглядаючи плакат, діти досить швидко збагнули зміст: чому всі букви червоні і лише буква *о* — чорна. Це значить, відповідали школярі, що в слові *корова* треба писати *о*, хоча чується *а*. Логіка пізнання, логіка уроку вимагали, щоб після першого кроку йшов наступний, щоб дітям запропонували вправи, примусили розглядати інші слова з ненаголошеними голосними, дали диктант. Але вчителька переходить до наступної мети уроку.

— Діти, хто тут намальований?

— Корова.

— А що ви можете розказати про корову?

— У неї роги.

— Правильно. А ще що?

— Ще ратиці на ногах.

— Правильно. А що ж у корови найголовніше?
— Тулуб... голова...
— Ні, діти, подумайте (проблемне навчання).
Явно не розуміючи, чого хоче вчителька, діти перераховують все, що бачать. Нарешті хтось помічає вим'я.
Учителька полегшено зітхає:
— Ну ось і знайшли. А чому вим'я найголовніше в корові?
— Тому що в ньому молоко збирається.
— Правильно, діти. А хто вам щодня по склянці молока дає?
Хто турбується про вас?
— Корова.

Вчителька зблідла. Вона ошелешено дивиться на дітей. Ті збен-тежено починають соватися за партами.

— А якщо подумати? Адже не прямо від корови молоко одержуєте?

— Колгоспники! Доярки!

— Правильно! А як ви гадаєте, почесно працювати в сільсько-му господарстві?

— Почесно!

— От і добре! Значить, ви радо будете трудитися на полях, коли Батьківщина дасть вам таке завдання.

Учителька знову повертається до навчальної мети.

— Ну що ж, у вас ще залишилося десять хвилин. Давайте напишемо диктант.

Діти пишуть коротеньку роботу на слова з ненаголошеними голосними. Зразу ж починається перевірка. Результати: половина класу слово *корова* написала через а.

14. На уроці української мови в 4 класі у реченні уч-ням трапилося невідоме слово «латунь». Учителька перервала роботу над реченням і розповіла учням про мід-ні сплави, їх значення в народному господарстві, про на-тхненну працю трудівників кольорової металургії. Дайте оцінку діям вчительки.

15. Розкажіть, у чому виявляються виховні можливос-ті української мови як шкільного предмета.

16. Розкрийте роль української мови у вихованні в школярів любові і поваги до інших народів. Для повідом-лення на цю тему використайте матеріали Закону Укра-їнської Радянської Соціалістичної Республіки «Про мо-ви в Українській РСР», всесоюзного і республіканського письменницьких форумів, періодичну пресу.

17. Яку роль у вихованні на уроках мови відіграє те-ма учнівського твору? Назвіть кілька тем публіцистич-ного спрямування, що наповнені великим виховним по-тенціалом.

18. Проаналізуйте відому вам літературу з проблеми і визначте напрями трудового виховання на уроках україн-ської мови. Розповідь проілюструйте прикладами.

19. Підготуйте повідомлення про методику використання на уроках матеріалів періодичних видань та теле- і радіопередач.

20. Розкрийте зміст поняття «ідейно-тематична спрямованість уроку». Доберіть вправи до теми «Іменник як частина мови» (5 клас), які були б об'єднані темою ідейно-тематичного спрямування.

21. При вивченні теми «Лексичне значення слова» студент-практикант задумався над тим, яку з наведених тематичних груп слів дібрати для ілюстрації:

- 1) *Співати, кричати, реготати, плакати.*
- 2) *Чесність, правдивість, скромність, відданість.*
- 3) *Корова, собака, кішка, коза.*

Що б ви порадили студентові? Відповідь аргументуйте.

22. Порівняйте завдання, які дали учням різні вчителі при вивченні теми «Складнопідрядні речення з підрядними причинами».

- 1) Складіть кілька речень з підрядними причинами.
- 2) Складіть кілька речень з підрядними причинами, використавши при цьому свої враження від екскурсії на виробництво.

3) Складіть кілька речень з підрядними причинами, у яких висловте власну думку про те, чому треба добре вчитися.

Спробуйте самі виконати кожне завдання. Зробіть висновок про складність кожного з них.

23. Розкажіть про те, як впливають міжпредметні зв'язки при вивченні української мови на виховний потенціал уроку.

24. Прокоментуйте вислів: «Правильне поєднання колективної, групової та індивідуальної форм навчальної роботи — одна з найважливіших умов виховання позитивних рис особистості учня» (Власенков А. И. Развивающее обучение русскому языку (IV—VIII классы).— М.: Просвещение, 1983.— С. 197).

Принцип розвиваючого навчання

25. Розкажіть про зв'язок між розумовим розвитком і розвитком моральних якостей особистості.

26. Проаналізуйте методи навчання за рівнем вияву учнями самостійності мислення, використавши при цьому класифікацію І. Я. Лернера (Див.: Лернер И. Я.

Дидактическая система методов обучения.— М.: Просвещение, 1976.— С. 29—48).

27. Важливими напрямками формування інтелектуальних можливостей людини є розвиток здатності до абстрагування і конкретизації, до узагальнення, переносу (екстраполяції), до самоконтролю. З підручника української мови для 5 класу наведіть приклади вправ та завдань, спрямованих на розвиток названих інтелектуальних умінь.

28. До вивчення синтаксису в школі звертаються кілька разів у різних класах, починаючи з початкових. Чому при вивченні цього розділу української мови перевага віддається концентричному, а не лінійному принципу побудови програми?

29. Трапляються випадки, що дорослі не пам'ятають орфографічних правил, однак пишуть грамотно. Такі люди навіть широко відомим правилом про правопис ненаголошених голосних користуються вряди-годи. Чи не впливає звідси висновок, що слід взагалі відмовитися від правил, а системою вправ письмових (типу списування) і усних (на запам'ятовування) завчити правопис слів? У чому полягає зв'язок між розумовим розвитком і навичками правопису. Відповідь аргументуйте.

30. Ще в 1844 році Ф. І. Буслаєв так визначив значення вивчення граматики: «На першому, нижчому, ступені вітчизняна граматика, у зв'язку з практичними вправами, передбачає дві мети: освіта і розвиток дитячих здібностей (загальна граматика) і безпомилкове вживання російської мови словесно і письмово (часткова граматика)» (Б у с л а є в Ф. И. О преподавании отечественного языка.— Ч.1.— М., 1844.— С.88).

Чому ця думка не втратила свого значення в наші дні?

31. Поміркуйте і скажіть, якби граматика вивчалася в школі лише заради розвитку мислительних здібностей, чи можна було б її вивчення тоді вважати за необхідне?

32. Прокоментуйте вислів: «...формування орфографічних навичок на граматичній основі являє собою аналітико-синтетичну діяльність...» (Б о г о я в л е н с к и й Д. Н., О д и н ц о в а В. Н. Роль овладения семантикой языка в освоении орфографии. Вып. 78.— М.: Изд-во Известия АПН РСФСР, 1956.— С. 139).

33. Поясніть, чому виразне читання на уроках мови є складною аналітико-синтетичною роботою.

34. З'ясуйте, у чому виявляється аналітична і синтетична діяльність учнів при написанні переказів і творів.

35. Складіть кілька вправ аналітичного і синтетичного характеру, які вчитель може використати під час вивчення закінчень I відміни іменників та їх правопису.

36. Під час вивчення прикметника учитель з метою розвитку метафоричного мислення учнів, активізації їх аналітико-синтетичної діяльності запропонував виконати завдання-тест: із кількох словосполучень вилучати ті, у яких прикметники вжиті в прямому чи, навпаки, у переносному значенні.

Знайдіть зайве сполучення слів:

- 1) Біле золото, білий вірш, білий день, білий папір.
- 2) Срібна виделка, срібний голос, срібний піднос, срібна обручка.

Доповніть вправи рядами сполучень слів із прикметниками: а) *пустий, золотий, орлиний, зелений, живий*; б) *дерев'яний, чистий, дорогий, залізний, легкий*.

37. Напишіть фрагмент конспекту уроку на вивчення правопису відмінкових закінчень числівників 5—30, 50—80, застосувавши при цьому порівняння фактів як лише української, так і української та російської мов.

38. З'ясуйте, при вивченні якого матеріалу слід найчастіше застосовувати індукцію, а коли — дедукцію. Покажіть, як при вивченні префіксів можна застосовувати поєднання дедуктивних положень з частковими спостереженнями.

39. Поміркуйте і скажіть, чому при ознайомленні з ступенями порівняння прикметників поняття про вищий і найвищий ступені краще розкривати індуктивним шляхом, а поняття про звичайний ступінь краще дати догматично.

40. Досвідчені вчителі при підведенні підсумків уроку вимагають від учнів відповіді на запитання, не лише про що дізналися на уроці, а й яким шляхом прийшли до нових знань, у стислій формі відновити план розгляду теми, вказати на використані на уроці прийоми і способи роботи. Прокоментуйте таку форму роботи з точки зору активізації мислительної діяльності учнів.

41. Учителю необхідно пояснити учням, що підмет означає предмет, про який ідеться в реченні. Він намагається це показати на прикладі «Хлопчик грається з кішкою». Свою бесіду учитель почав із запитання до учнів:

«Про кого йде мова в реченні?» Учитель при цьому розраховував, що діти дадуть відповідь: «Про хлопчика». Тоді можна буде зробити висновок, що в реченні є слово, яке означає, про кого чи про що йде мова і воно називається підметом. Але на це запитання діти відповіли: «Про кішку»¹. Що слід робити вчителеві далі?

42. Розгляньте приклад вдалої постановки мислительного завдання на уроці російської мови, необхідність розв'язання якого стала для учнів очевидною, що активізувало їхню розумову роботу.

«В школе для взрослых шло как-то объяснение правила правописания безударных гласных. Учитель объяснял, что в слове *поля* в безударном положении произносится *а*, но нужно писать *о*, потому что в слове *поле* под ударением звучит *о*.

Объяснение было прервано одним учащимся, заявившим:

— Важно ли нам это? У нас, взрослых, мало времени на уче-ние, нам нужно изучать самое необходимое. Детям нашим важно учить все правила. А нам, взрослым, важно понимать в газете каж-дое слово. И нужно писать так, чтобы нас понимали. А если мы напишем *поля* через *а*, а не через *о*, нас все равно поймут. Следует ли нам тратить время на эти пустяки?

Учитель был поставлен в затруднительное положение. Перед лицом всех учеников его наука была подвергнута сомнению. И он понимал, что, если не докажет ее нужности, ученики потеряют всякое желание овладеть ею. Учитель вышел из затруднительного положения, написав на доске такое предложение:

Пришел ко мне товарищ, посидел у меня.

Ученики не сразу поняли написанное, но, когда оно дошло до их сознания, они отнеслись к записанному с недоумением.

Ведь в самом деле, если поверить записи, произошло нечто чрезвычайное, необычное, ужасное: человек стал *седым*. Но если переменить одну только букву в слове *посидел* (в безударном положении переменить *е* на *и*), наша запись не будет содержать ничего особенного и получит такой вид:

Пришел ко мне товарищ, посидел у меня.

В безударном положении в слове *посидел* пишется буква *и*, потому что звук [и] звучит под ударением в слове *сидя*. Знание этого правила помогает узнать, когда надо писать *посидел* (*сед*) и когда — *посидел* (*сидя*). От того, будет ли написано в слове *е* или *и*, зависит весь смысл записи. Слово *поля* останется понятным, если его написать и неправильно, с буквой *а*. Но если начать писать, не считаясь с правилом о правописании безударных гласных, можно совсем исказить смысл записи.

Учащиеся, убедившись в важности грамотного письма, с пониманием отнеслись теперь к смыслу учения.

Перед ними был поставлен важный вопрос, значение которого они оценили в полной мере. Учащиеся были теперь подготовлены к активной работе мысли, необходимой для усвоения навыка правописания безударных гласных»².

¹ Див.: Палей И. Р. Очерки по методике русского языка.— М.: Просвещение, 1965.— С. 223.

² Див.: Там же.— С. 216.

Як би ви активізували мислительну діяльність учнів при вивченні правопису ненаголошених голосних на уроці української мови?

Принцип науковості

43. На початку нашого століття під принципом науковості викладання мови розуміли заперечення логічного напрямку і утвердження формального в характеристиці граматичних явищ, захист історичного викладання рідної мови. Чим у нинішній школі визначається поняття науковості викладання мови?

44. Який педагогічний висновок зробила радянська школа з відомого марксистського положення «мова є безпосередня дійсність думки»?

45. Розкажіть про вплив спеціальних теоретичних досліджень в галузі мови на практику її викладання в школі.

46. Розкрийте зв'язок між психологічним аспектом вивчення мови і реалізацією принципу науковості у вивченні мови.

47. З'ясуйте на прикладі правопису слова *(на)гору*, чому принцип науковості вимагає органічного зв'язку між вивченням різних сторін мови як системи.

48. Розкажіть, чим зумовлене написання слів з *не* (часткою, префіксом), про один із шляхів реалізації принципу науковості при вивченні української мови.

49. Поясніть, чому з точки зору принципу науковості передачу на письмі ненаголошених голосних в коренях слів вивчають після того, як учні навчилися ділити слова на морфеми.

50. Колись у підручниках для середньої школи [я], [ю], [є], [ї] називались йотованими голосними. Чому зараз відмовилися від цього терміна?

51. Добираючи ілюстративний матеріал для поділу слів на морфеми, учитель задумався, як краще пояснити морфемну будову слова *добрий*: 1) *добр-+-ий*, 2) *доб-+-р-* (давній суфікс) *+-ий*. Зрештою вирішив це слово у класі не розглядати. Ваша думка з цього приводу?

52. При вивченні часток учитель розкрив етимологію деяких, хоча це не було передбачено програмою. Крім того, учитель повідомив учнів, що деякі частки, які активно вживалися в минулому, зникли в сучасній українській мові. Наприклад, частка *леда* зараз не вживається,

Її залишки можна спостерігати в іменнику *ледащо* (*ле-да+що*, первісне значення *хтозна-що*). Прокоментуйте дії вчителя з точки зору принципу науковості.

53. Слово *вітряний* четвертокласники розбили на морфеми так: *вітр-+-ян-+-ий*, коментуючи при цьому свої дії вголос: [*вітр-*] — корінь, [*-йан-*] — суфікс, [*-ий*] — закінчення. На зауваження методиста, що таке морфемне членування помилкове (слід [*вітр'-*] + [*-ан-*] + [*-ий*]), студентка-практикантка відповіла, що у морфемному словнику це слово поділено на морфеми саме так, як зробили школярі (Морфемний словник /Укл. Л. М. Полюга.— К.: Рад. шк., 1983.— С. 58). Чи має рацію студентка?

54. Розбиваючи слово *скляний* на морфеми, учень жваво відповідав: «[*скл-*] — корінь, [*-йан-*] — суфікс, [*-ий*] — закінчення». Студентка-практикантка, що вела урок, учня не виправила. На зауваження методиста, що тут — м'яка основа [*скл'-*], а суфікс [*-ан-*], студентка погодилася з тим, що морфемний розбір було зроблено неправильно. Однак, зауважила студентка, великої біди в цьому немає, адже школярі все одно не зрозуміють цих «тонкощів» розбору. «А навіщо ж ви на цьому уроці повторювали звукове значення букв **я, ю, є, ї?**» — запитав методист. Прокоментуйте дії студентки.

Принцип наочності

55. Складіть список літератури до теми: «Наочність при вивченні української мови».

56. Розкрийте зміст понять: «зовнішня наочність» і «внутрішня наочність», наведіть приклади використання обох видів наочності при вивченні української мови.

57. 1915 року в Києві вийшла книжка Л. Струніної «Грамматика в начальній школі по принципу самодеятельности. С рисунками и сочинениями для детей». Автор прагнула проілюструвати граматичні поняття за допомогою малюнків. Так, на двох сторінках намальовано дерево, під яким лежить пташине гніздо, а над ним два птахи. Малюнок має підпис: «Не руйнуйте пташиних гнізд!» Все це разом мало ілюструвати наказовий спосіб дієслова.

Чи раціональний такий шлях вивчення граматичних понять за допомогою наочності?

58. Які вимоги ставить методика до написання на дошці прикладів, на яких вчитель буде пояснення ново-

го матеріалу? Чому вихідні приклади краще писати вчителю самому, а не учневі?

59. Розгляньте таблиці, які є в кабінеті методики української мови або в кабінеті української мови базової школи. Класифікуйте їх за ознаками: за призначенням (довідкові, узагальнюючі, порівняльні тощо), за формою (рухомі, схеми, піктографічні тощо), за змістом (фонетичні, морфологічні, орфографічні тощо).

60. Виберіть із наведених відповідей ту, яка, на вашу думку, є правильною.

Малюнки вводяться в таблицю для того, щоб:

- а) прикрасити розповідь;
- б) розважати учнів;
- в) визначення і правила стали зрозумілішими.

Ваш вибір прокоментуйте.

61. Поміркуйте і скажіть, які таблиці з малюнками можна застосовувати при вивченні ступенів порівняння прикметників.

62. Покажіть на конкретних прикладах, як можна за допомогою таблиць здійснити систематизацію вивченого матеріалу.

63. Розробіть фрагмент уроку, на якому умовно-графічне зображення на таблиці використовується як зовнішня опора для розумових дій школярів.

64. Розробіть фрагмент уроку, на якому показ умовно-графічного зображення на таблиці супроводжується постановкою сенсорних завдань, тобто вказівкою на спосіб роботи з поданою наочністю (щось віднайти, виділити, розпізнати, перегрупувати, порівняти тощо).

65. Чуттєвий досвід школярів дає їм можливість відрізнати такі властивості, як м'якість і твердість (*м'який пластилін, подушка; твердий горіх, камінь*). Однак поняття «тверді і м'які звуки» не завжди ідентифікуються з уявленнями школярів про м'якість і твердість, адже звуки не можна попробувати на дотик). Як наочно показати учням, чому одні звуки називаються твердими, а інші — м'якими?

66. При створенні кабінету української мови в одній із шкіл вирішили заповнити стіни майстерно виконаними стендами-таблицями з найскладніших і найголовніших тем граматики української мови, щоб учні постійно бачили їх перед собою і свідомо і підсвідомо запам'ятовували їх зміст. В іншій школі вирішили обмежитися одним стендом, матеріал якого поновлювався в процесі вивчен-

ня програми. Який з варіантів оформлення кабінету ви вважаєте найдоцільнішим? Відповідь аргументуйте, спираючись на дані психології.

67. Наведіть приклади використання текстових та ілюстративних карток дидактичного роздавального матеріалу для індивідуальної роботи з учнями.

68. Розробіть кілька проектів ілюстративних карток для індивідуальної роботи з предметними і ситуативними малюнками. Розкажіть про можливості їх використання.

69. Виготуйте зразки карток роздавального дидактичного матеріалу для парної і групової роботи.

Принципи міжпредметних і міжтемних зв'язків

70. Зв'язки української мови з іншими предметами можуть мати таку структуру:

1) За контактами з іншими предметами: генетичні, зіставні, функціональні.

2) За змістом: фактичні, понятійні, теоретичні.

3) За метою використання: для доповнення і поглиблення знань про мову; для порівняння споріднених чи відмінних явищ; для розширення ерудиції, введення нового.

4) За часом і формами реалізації: на уроці (розповідь, бесіда, самостійні завдання, міжпредметні уроки); у домашній роботі (завдання міжпредметного характеру); у позакласній роботі (міжпредметні гуртки, факультативи, олімпіади, комплексні екскурсії). (Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентлюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі.— К.: Рад. шк., 1987.— С. 64).

Проілюструйте подану структуру прикладами.

71. Складіть кілька порівняльних українсько-російських таблиць, які можна використати при вивченні числівника.

72. Складіть таблицю з правопису *не* з прикметниками, у якій порівнюються факти української і російської мов.

73. На запитання «Від чого залежить правопис слова (в)гору?» лише третина шестикласників пов'язала цю орфографічну ситуацію з граматичною проблемою відмежування прислівників і прийменниково-іменникових сполук. В інших відповідях були висловлені найрізноманітніші припущення: від того, чи є протиставлення;

від якої частини мови утворено; від способу творення слова тощо. Поясніть, яка причина неправильної відповіді на запитання. Як треба вчителю організувати роботу, щоб учні знайшли правильне пояснення написання прислівників і прийменниково-іменникових сполук?

74. При повторенні й узагальненні орфографічного матеріалу досвідчені вчителі практикують такі, наприклад, завдання:

а) що треба знати, щоб правильно (разом чи через дефіс) написати складні прикметники?

б) доведіть, що розділи про мову, вивчені в 5—7 класах, пов'язані з українською орфографією;

в) які відомості треба знати з розділів «Лексика», «Будова слова», «Словотвір», «Морфологія», щоб правильно (разом, окремо чи через дефіс) написати слово?

Яка мета таких завдань?

75. При вивченні прийменника у 6 класі вчитель запропонував учням виконати таке завдання:

Виберіть ознаки прийменника: утворює нове слово; служить для зв'язку слів у словосполученні і реченні; службова частина мови; пов'язує однорідні члени речення; вносить різноманітні відтінки значення в реченні, значуща частина слова; слово; службова частина слова; пов'язує частини складного речення; виражає залежність іменника, займенника або числівника від інших слів у словосполученні; не є членом речення; може бути стрижневим словом у словосполученні; у реченні найчастіше буває додатком, вживається лише з відмінюваними частинами мови; використовується з усіма частинами мови.

Який зв'язок цього завдання з орфографічними навичками учнів? Розробіть подібне завдання, яке може бути використане при вивченні частки.

76. Розкрийте роль методичних об'єднань вчителів-словесників у забезпеченні погодженості при плануванні матеріалу української і російської мов, запровадженні системи письмових робіт, використанні наочності, технічних засобів навчання, методів, прийомів тощо.

77. Узагальнююче повторення допомагає учням пов'язати окремі питання в єдине ціле. Особливого успіху досягають тоді, коли попередньо розробляють і практично здійснюють систему повторення матеріалу з урахуванням міжпредметних зв'язків, яка може бути оформлена у вигляді таблиці:

Нова тема (питання)	Повторення пройденого (тема, питання)				
	з пред- мета	з суміжних дисциплін			
		а)	б)	в)	г)

Розробіть систему повторення за поданою схемою теми «Лексика і фразеологія». При визначенні суміжних дисциплін зверніться за допомогою до програми.

Прийоми зв'язку теорії з практикою

78. Розкрийте зміст принципу зв'язку теорії з практикою у вивченні української мови. Як про це сказано у «Пояснювальній записці» програми для середньої школи? Як настанови пояснювальної записки реалізуються в змісті програми?

79. Проаналізуйте одну з тем програми української мови (за вибором викладача) під кутом зору реалізації в них принципу зв'язку теорії з практикою. Чи є такі теми, вивчення яких не пов'язане з практичними потребами?

80. Порівняйте лінгвістичні поняття «мова» і «мовлення» і зробіть методичні висновки з цього порівняння про зв'язок теорії з практикою у вивченні мови.

81. Поміркуйте і скажіть, чому екзамени з української мови і літератури у 9 і 11 класах проводяться у формі письмових творів.

82. Під час педпрактики проаналізуйте кілька уроків у одному класі під кутом зору здійснення єдиного мовного режиму в школі.

83. Зробіть кілька магнітофонних записів відповідей одного і того ж учня на різних уроках. Проаналізуйте його мовлення з точки зору використання ним граматичних форм, синтаксичних конструкцій. Накресліть шляхи подолання однотипності у побудові ним мовних конструкцій.

84. Проаналізуйте два діалоги, які виникли після аналізу письмової роботи. Як би ви вчинили в такій ситуації? Відповідь аргументуйте.

I.— Можна переробити твір?

— Звичайно.

— А як же погана оцінка?

— Вона залишиться, але поряд повинна з'явитися інша, краща. Це залежить від тебе.

II.— Можна переробити твір?

— Звичайно.

— А як же погана оцінка?

— Вона залишиться. виправити її, на жаль, не може та й не маю права. Але поряд повинна з'явитися оцінка за роботу над помилками. Вона може бути краща. Це залежить від тебе.

Як ви гадаєте, чому це завдання подано саме в цьому підрозділі?

85. Припустимо, що у вашому класі ряд учнів допускають помилки на досить відомі для них правила. Під час з'ясування помилкового написання деякі учні говорили: «А тут не було дужок!», «У вправі не було пропущених букв!», тобто учні під час написання не зверталися до правил, уважаючи, що правила існують для того, щоб з їх допомогою виконувати спеціальні завдання (розкрити дужки, вставити пропущені букви тощо).

Яких прорахунків припустився вчитель під час вивчення орфографії? Як їх подолати?

Принцип систематичності, наступності, перспективності

86. Розкриваючи значення терміна «принцип систематичності», студентка вдалася до такого пояснення: «Принцип систематичності передбачає однаково міцне вивчення всіх тем курсу, при якому учень не допускає (а вчитель стежить за цим) прогалин в знаннях, адже пропуски у вивченні окремих тем предмета не дають цілісного (систематичного) знання. Про учня, який не завжди сумлінно навчається, звичайно говорять «працює несистематично», і навпаки, учневі, який дбайливо ставиться до набуття знань, у характеристиці пишуть «навчався систематично». З'ясуйте, що входить у поняття «принцип систематичності», і під цим кутом зору проаналізуйте відповідь студентки.

87. В одній із дореволюційних робіт зміст шкільного курсу граматики визначався так: «Ми відкинемо все, що не служить практичній меті, і залишимо лише такі граматичні елементи, які допомагають їй» (Кульман Н. К. Методика русского языка.— СПб, 1914.— С. 104).

Чому такі погляди на зміст шкільної граматики, з точки зору принципу систематичності, тепер рішуче відкинуті?

88. Поясніть, чому у 5 класі при вивченні головних членів речення спершу слід розглядати приклади, де підмет виражається конкретним іменником, потім — абстрактним, а потім — іншими частинами мови.

89. Розгляньте словотвір дієприкметників і доведіть, чому з шкільного курсу не можна вилучити поняття про перехідні (неперехідні) дієслова.

90. Поясніть, чому у підручниках для 5—6 класів з української мови для ілюстрацій вживаються складні речення з різними підрядними, відокремленими зворотами тощо, хоч цей матеріал учні вивчатимуть значно пізніше.

91. З'ясуйте, чи можна в 6 класі практично знайомити учнів з односкладними реченнями.

92. Під час вивчення правопису відмінкових закінчень дієслів майбутнього простого часу учні розглянули кілька прислів'їв і приказок (*Що посієш, те й пожнеш; Згаяного часу конем не здоженеш* тощо). Учителька при цьому зауважила, що дієслова другої особи часто вживаються у висловах, що стосуються не однієї особи, а багатьох. Таким чином учителька почала знайомити школярів з вивченням неозначено-особових речень ще до їх теоретичного визначення. Чи правомірні дії вчительки?

93. З'ясуйте, з яких розділів складається програма з української мови для 1—4 класів, і поясніть, чому вчителю 5—9 класів слід знати програму з української мови для початкової школи.

94. Визначте за програмами з української мови для 1—4 і 5—9 класів, вивчення яких тем повторюється у різних класах. Обґрунтуйте доцільність концентричного підходу до вивчення цих тем.

Принцип доступності

95. Розкрийте специфіку реалізації принципу доступності на різних етапах вивчення української мови.

96. У 5—9 класах на уроках української мови учні знайомляться практично з багатьма граматичними категоріями (відмінка, роду, числа, способу тощо), однак термінами «граматична категорія», «граматичне значення» не користуються. Пригадайте визначення цих понять і з'ясуйте, чому оперувати ними в середній школі недоцільно.

97. З'ясуйте, чому в 5 класі не вживається термін «закінчення».

98. Поясніть, чому в 5 класі не вивчається умовний спосіб, складений присудок, безособове речення або в 6 класі, наприклад, відокремлення означень.

99. Під керівництвом учителя школярі провели спостереження над тим, як змінюється слово *сніг* в уривку, де воно вжито в усіх відмінках. Розглянувши з учнями всі форми слова, учитель звернувся до класу із запитанням: «Який висновок з цього можна зробити?» Але на таке не конкретно поставлене запитання учні відповіді дати не змогли¹. Розробіть запитання для бесіди з учнями, щоб досить складний умовивід про причини словозміни іменника став цілком доступний учням шляхом оволодіння ними найпростішими мислительними операціями.

100. Під час повторення типів речення за метою висловлювання у 5 класі учні часто наводять приклади спонукальних речень, у яких немає підмета. Чому синтаксичний розбір таких речень робити не слід?

101. Поясніть, чому при вивченні граматики в середній школі визначення відмінка не дається.

102. Частина учнів змішують поняття «прикметник» і «прийменник». Як можна допомогти учням розмежувати згадані поняття, вдаючись до пояснення етимології цих слів?

Принципи міцності знань

103. Пригадайте з курсу педагогіки відомості про структуру уроків різних типів. Як у структурі уроку української мови передбачено реалізацію принципу міцності знань?

104. Міцні знання учнів забезпечуються в умовах, коли навчальний матеріал подається в логічній послідовності, що відповідає природі науки, її основам, викладеним у навчальному предметі. Проаналізуйте підручники для середньої школи (за вибором) з точки зору того, як у них реалізована ця вимога.

105. З'ясуйте, які чинники впливають на міцність засвоєння матеріалу учнями. Проаналізуйте програму з української мови для 5—9 класів і підготуйте невеликий

¹ Див.: Палей И. Р. Очерки...— С. 224.

реферат на тему «Як у програмі з української мови передбачено здійснення принципу міцності засвоєння учнями знань і навичок з української мови».

106. Розкрийте зв'язок між принципом міцності засвоєння знань, умінь і навичок з іншими дидактичними принципами.

107. Заучування, як відзначають психологи, може бути логічним і механічним. Яке із названих видів заучування слід використовувати на уроках української мови? Наведіть приклади.

108. Радянські вчені провели велику роботу щодо відбору навчального матеріалу, який вивчається в середній школі. Чи звільняє це вчителя від глибокого продукування і ретельного добору матеріалу, який належить закріпити в пам'яті школярів? Відповідь аргументуйте.

Принцип індивідуального підходу

109. Розкрийте зміст принципу індивідуального підходу до учнів. Чому цей принцип є психолого-гуманістичним?

110. З'ясуйте, чому деякі дидакти принцип індивідуального підходу називають «врахуванням індивідуальних особливостей в колективній роботі з учнями», «принципом колективного характеру навчання і врахування індивідуальних особливостей учнів».

111. Розкрийте сутність принципу індивідуального підходу в радянській школі.

112. Накресліть програму педагогічного вивчення учнів класу, дані якої сприятимуть найповнішому здійсненню принципу індивідуального підходу.

113. Розкрийте різницю в поняттях «диференційований підхід до учнів» і «індивідуальна робота з кожним учнем».

114. Виберіть правильну відповідь на запитання «Щодо яких учнів слід здійснювати індивідуальний підхід?»

- 1) З тимчасовими затримками в психічному розвитку.
- 2) Недисциплінованих.
- 3) З «важких» сімей.
- 4) З слабкими морально-вольовими якостями.
- 5) Всіх учнів.

115. Накресліть поетапний шлях реалізації індивідуального підходу до одного з невестигаючих учнів, пам'я-

таючи слова В. О. Сухомлинського, що серед ряду причин у кожного школяра є одна, дуже серйозна причина, і якщо її вдасться здолати, то послаблюється і вплив інших.

116. Розробіть схеми аналізу уроків української мови, метою відвідування яких має бути спостереження за реалізацією одного з дидактичних принципів навчання.

Зразок:

Мета: Реалізація дидактичного принципу систематичності на уроці української мови.

Схема аналізу уроку

1. Дата, школа, клас, вчитель, предмет, тема.
2. Навчання учнів класифікувати предмети, явища, поняття (за якими ознаками класифікуються поняття, як учитель навчає класифікувати предмети, явища, поняття за суттєвими ознаками).
3. Навчання учнів порівнювати предмети і об'єкти дійсності:
  - 1) Чи за суттєвими ознаками порівнюються предмети?
  - 2) Які порівнюються поняття: такі, що відображають пов'язані між собою предмети і явища навколишньої дійсності, чи ні?
  - 3) За однією чи кількома ознаками порівнюються предмети між собою?
  - 4) Який порядок порівняння предметів: встановлюється подібність, а потім відмінність чи навпаки; чи вводиться третій об'єкт для порівняння, чи доцільні дії вчителя у цьому плані?
4. Як учитель теоретично навчає класифікувати і порівнювати предмети.
5. Системний виклад навчального матеріалу вчителем:
  - 1) Наскільки педагогічний виклад науки (дидактична система знань) відповідає науковій системі. Чи виправдана невідповідність між зазначеними системами (якщо така невідповідність є).
  - 2) Проблемність викладу матеріалу.
  - 3) Встановлення між матеріалом, що вивчається, певних дидактичних зв'язків:
    - а) наступності і послідовності (новий матеріал логічно пов'язувати з тим, що вивчався раніше, і спирається на нього);
    - б) перспективні зв'язки (новий матеріал готує ґрунт, логічну основу для вивчення і засвоєння наступного матеріалу);
    - в) міжпредметні зв'язки на уроці.

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Зіставте різні класифікації методів. Чим можна пояснити функціонування різних класифікацій методів у вивченні мови?

Федоренко Л. П. Принципы обучения русскому языку.— М.: Просвещение, 1973.— С. 39—73.

Методи теоретичного вивчення мови: бесіда, повідомлення вчителя, читання підручника.

Методи теоретико-практичного вивчення мови та оволодіння мовленням: різні види мовного розбору, твір з граматичним завданням, граматичне конструювання. Методи практичного вивчення мови та оволодіння мовленням: розповідь, опис, роздум за зразком, редагування, перекази і твори.

Основы методики русского языка в 4—8 классах: Пособие для учителя / Под ред. А. В. Текучева и др.— 2-е изд.— М.: Просвещение, 1983.— С. 11—14.

Слово вчителя. Бесіда. Мовний аналіз. Спостереження над мовними явищами. Моделювання. Конструювання. Експеримент. Аналогія. Статистичний метод.

Палей И. Р. Очерки по методике русского языка.— М.: Просвещение, 1965.— С. 148—156.

Методи повідомлення знань: евристичний, догматичний, аналітико-синтетичний.

Методи закріплення і вироблення навичок: списування, граматичний розбір, диктант, коментоване письмо, робота над помилками, самостійні письмові роботи.

Методи обліку і контролю: перевірні завдання і вправи різних видів.

Беляев О. М. Сучасний урок української мови.— К.: Рад. шк., 1981.— С. 46—85.
Беляев О. М., Мельничайко В. Я. та ін. Методика вивчення української мови в школі.— К.: Рад. шк., 1987.— С. 43.

Усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення). Бесіда вчителя з учнями.

Спостереження учнів за мовою.

Робота з підручником. Метод вправ.

Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського.— К.: Рад. шк., 1962.— С. 53.

Зв'язний виклад учителя. Бесіда. Самостійні спостереження учнів.

Робота з підручником. Використання наочних посібників. Вправи.

Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі.— К.: Вища шк., 1989.— С. 61—81.

Методи теоретичного вивчення: зв'язний виклад учителя, бесіда, аналіз мовних явищ (спостереження за мовою), робота з підручником. Методи теоретико-практичного вивчення: тренувальні вправи.

2. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки важливу педагогічну проблему системи методів навчання

треба розв'язувати не шляхом створення якоїсь єдиної класифікації, яка була б оптимальною для всієї системи навчання, а шляхом створення і науково-теоретичного обґрунтування цілого ряду класифікацій, які у сумі своїй оптимально відображали б зміст і завдання дидактичних методів як способу здійснення навчального процесу в школі» (А лек с ю к А. М. Загальні методи навчання в школі.— К.: Рад. шк., 1981.— С. 59).

Яке значення має цей висновок для удосконалення системи методів та практики їх використання?

3. І. Я. Лернер, беручи за основу особливості і рівень пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання, виділяє такі методи:

- 1) пояснювально-ілюстративний;
- 2) репродуктивний;
- 3) проблемний виклад;
- 4) частково-пошуковий, або евристичний;
- 5) дослідницький.

(Лернер І. Я. Методи обучения // Дидактика средней школы / Под ред. М. Н. Скаткина.— М.: Просвещение, 1982.— С. 193—206).

Сутність цих методів така:

1) пояснювально-ілюстративний метод полягає в тому, що вчитель дає готову інформацію за допомогою усного слова (підручника, посібника) або наочних засобів (таблиці, схеми, картини, кіно- і діафільми), шляхом практичного показу способів діяльності (демонстрація досліду, зразків відмінювання, способів складання плану, анотації тощо). Цей метод забезпечує лише перший рівень знань (сприйняття, коли учні слухають, дивляться, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію з раніше засвоєною і запам'ятовують), але він не сприяє виробленню вмінь і навичок.

2) Навички і вміння формуються через застосування репродуктивного методу, основною ознакою якого є відтворення і повторення видів діяльності за завданням учителя. Зовнішньою стороною цього методу є система різноманітних вправ, тренувань, програмовані матеріали.

3) Метод проблемного викладу матеріалу характеризується тим, що вчитель ставить перед учнями проблему і сам показує складний, але доступний шлях її розв'язання. Особливість цього методу в тому, що учень не тільки сприймає, усвідомлює і запам'ятовує готові наукові висновки, а й стежить за логікою доказів, за розвитком

думки вчителя. Проблемний виклад передбачає поступове залучення учнів до прогнозування висновків.

4) Частково-пошуковий метод наближає учнів до самостійного розв'язання проблеми. Він привчає їх бачити проблему, ставити питання, висловлювати припущення, будувати докази, робити висновки.

5) Дослідницький метод використовується для стимулювання творчої діяльності учнів, передбачає формування умінь учня набувати знання самостійно, досліджувати предмет або явище, робити висновки, а набуті знання застосовувати у практичній діяльності. Він включає учнів у процес самостійного творчого пізнання, сприяє формуванню навичок творчої діяльності, створює умови для формування пізнавальних інтересів, потребу в такого роду діяльності.

Яке значення, на ваш погляд, мають ці загальнодидактичні методи навчання для методики вивчення української мови? Чи відповідають вони особливостям вивчення мови?

4. Засвоєння учнями знань і способів діяльності можливе на трьох рівнях:

1) Усвідомлене сприйняття і запам'ятовування, яке проявляється в точному або приблизному відтворенні.

2) Застосування знань за зразком або в подібній ситуації.

3) Творче застосування знань в новій, раніше не знайомій ситуації (Дидактика середньої школи /Под ред. М. Н. Скаткіна.— М.: Просвещение, 1982.— С. 192).

Розгляньте подані нижче завдання і визначте, якому рівню засвоєння вони відповідають:

а) У наведених прислів'ях та приказках знайдіть займенники, визначте їх розряди:

Або будемо на Русі, або пропадемо всі. Всяк свою долю кує. Він там великий, де вікна малі. Дай боже нашому теляті вовка піймати. Кожен край має свій звичай. На тобі, Данило, що мені немило.

б) Випишіть із «Українсько-російського і російсько-українського фразеологічного словника» фразеологізми, до яких входили б займенники: *весь, всякий, той, себе, ніщо, хто*.

Визначте розряд і відмінок кожного займенника. Поясніть значення фразеологізмів.

в) Складіть розповідь, вживаючи особові та присвійні займенники за поданим закінченням.

Ми — шефи дитсадка.

Тепер наші молодші братики і сестрички граються на новозбудованому майданчику біля дитячого садка. Ми потрудилися недаремно.

5. Сучасна методика відзначає такі способи взаємодії вчителя і учнів на уроці мови:

учитель розповідає — учні слухають;

учитель і учні обмінюються думками з теми, що вивчається, завдяки чому доходять потрібних висновків та узагальнень, формулюють визначення, правила;

учитель організує спостереження школярів над вивченими мовними фактами і явищами з наступним колективним обговоренням;

учні під керівництвом учителя самостійно здобувають знання за підручниками та іншими джерелами;

учні, виконуючи практичні завдання і вправи, засвоюють потрібні знання, які уточнює і узагальнює вчитель (Див.: Беляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови // Укр. мова і літ. в школі. — 1980. — № 10. — С. 60).

Обґрунтуйте вибір названих способів взаємодії вчителя і учня при вивченні різних тем фонетики. Яку з тем краще вивчати на основі створення проблемної ситуації?

6. Психологи стверджують (Коротяєв Б. І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів. — К.: Рад. шк., 1971. — С. 12—26), що людина пізнає реальну дійсність у принципі двома способами: репродуктивним і продуктивним (творчим).

Репродуктивне (копіювальне, відтворююче) пізнання полягає в тому, що людина вивчає готові знання про явища, предмети, опановує й відтворює їх. При цьому джерело знань — живе чи друковане слово.

У продуктивному (творчому) пізнанні людина самостійно вивчає явища, проникає в їхню сутність, знаходить і встановлює закономірності, робить висновки, щось відкидає або стверджує.

Названі типи пізнання не тільки взаємопротилежні, а й взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Зіставте способи пізнання, які визначають психологи з рівнями засвоєння знань, установленими дидактами. Якого висновку ви дійшли?

7. Розгляньте приклади і встановіть співвідношення репродуктивного і продуктивного пізнання та рівні засвоєння знань.

I варіант

Тема уроку. Основа і закінчення змінних слів (5 клас).

Навчальна мета. Засвоєння поняття про основу як частину слова, що виражає лексичне значення, і закінчення, що служить для зв'язку слів у реченні і вказує на граматичне значення; формування навичок виділяти основу і закінчення.

Учитель. Із яких значущих частин може складатися слово?

Учень. У слові виділяються корінь, префікс, суфікс та закінчення.

Учні згадують відповідні визначення цих понять, які їм відомі з початкових класів.

Учитель. Сьогодні ми познайомимося з новим поняттям «основа слова» і згадаємо, для чого служить закінчення.

Порівняємо слова: *береза, знову, червоний, гарно.*

У словах *береза* і *червоний* виділяємо незмінну частину слова: *береза* — *берези, березою, березі*; *червоний* — *червоного, червоним, червоні*. Незмінна частина слова без закінчення називається основою. У словах *знову* і *гарно* закінчення не виділяється, тому що ці слова не змінюються. Таким чином, все слово є основою.

Що ж таке закінчення? Яка його роль? Слово *береза* — іменник. Воно змінюється за числами: *берез[а] — берез[и]*; за відмінками — *берез[а] — берез[и], берез[у], берез[ою], берез[і]*.

Для зміни форми слова і служить закінчення. А ці зміни, в свою чергу, необхідні для зв'язку слів у реченні. Наприклад: *З лісу віяло прохолодою. Зразу за лісом розкинулося село.*

Отже, закінчення — це змінна значуща частина слова, яка вказує на різні його форми і служить для зв'язку слів у словосполученні і реченні. Основа — це частина слова без закінчення. Вона вказує на його лексичне значення. Так, у слові *глина* основа *глин-* вказує на речовину, а *глинян-* — на те, що зроблено з глини.

II варіант

Учитель організує повторення відомого про будову слова з початкових класів, а потім пропонує завдання:

1) Виділіть закінчення в словах і підкресліть незмінну частину слова: *праця — праці, працею, працю.*

Читаю — читаєш, читає.

Гарний — гарного, гарному.

Учитель. Незмінна частина слова без закінчення називається основою.

2) Поясніть, для чого служить закінчення в слові *праця*.

У (праця) — честь і добре ім'я людини... Без (праця) немає справжньої людини. Будь майстром, поетом, художником у справі, яку ти любиш. Немає (праця), в якій людина не змогла б піднятися на вершину майстерності. Будь-яка (праця) стає творчістю, якщо ти вкладаєш в неї душу. Дорожи своєю (праця), пишайся майстерністю (В. Сухомлинський).

Зробіть висновок, яка частина слова є закінченням і яка його роль?

3) **Вправа 268.** Прочитайте: *Сьогодні знаєш — завтра вмієш* (Нар. тв.). *Сьогодні знаємо — завтра вміємо.*

Які слова в реченні не змінюються? Визначте в них основу. На що вона вказує?

III варіант

Тема уроку: Основа і закінчення. Цю тему опрацюємо за підручником самостійно. Подивіться на дошку і уважно прочитайте запитання до § 40.

На дошці записано:

Вдумливо читайте § 40 «Основа і закінчення змінних слів» і зверніть увагу на такі особливості:

1) Яке слово може змінювати форму? Коли? Наведіть приклади різних форм одного слова.

2) Яку частину слова називають закінченням? Наведіть приклади.

3) Чому закінчення у таких формах слів, як *день, шкiл, читав*, називають нульовими?

4) На що вказує закінчення іменника *столи*, прикметника *синього*, дієслова *бачу*?

5) У вправі 268 підручника знайдіть слова, які не мають ніякого закінчення, навіть нульового. Які це слова? Чому в них немає закінчення?

6) Чим відрізняється основа від закінчення?

7) Яку основну інформацію ви одержали з цього параграфа?

8) Поясніть, як ви розумієте вивчене.

8. Одним із важливих соціальних завдань сучасної школи є розвиток творчих здібностей учнів, підготовка їх до праці в умовах науково-технічного прогресу.

Як ви гадаєте, чому проблема активізації навчання є однією з найактуальніших на сучасному етапі розвитку школи і як вона позначилась на виборі методів навчання?

9. Проблемне навчання у педагогічній літературі (Лернер І. Я. Проблемное обучение.— М.: Знание, 1974; Махмутов М. И. Теория и практика проблемного обучения.— М.: Просвещение, 1975) визначається як система методів і прийомів, за допомогою яких учень включається в діяльність, що потребує творчого засвоєння знань у процесі розв'язання системи навчальних проблем і проблемних ситуацій.

Чому радянська педагогічна наука в останні десятиліття намагалась озброїти вчителя активними методами навчання, зокрема проблемними?

10. Розгляньте систему методів навчання за класифікацією І. Я. Лернера (див. завдання 3) і встановіть відповідність між ними та рівнями засвоєння знань (див. завдання 4) і способами пізнання (див. завдання 6).

Назвіть методи проблемного навчання і охарактеризуйте їх.

11. Пошукова діяльність учнів на уроці з використанням будь-якого методу проблемного навчання почина-

ється зі створення проблемної ситуації, що являє собою такий психічний стан усвідомленого чи неусвідомленого утруднення, коли учень бачить, що «тут щось не те», «щось не так», але пояснити відомим способом не може. Це змушує його шукати новий спосіб пояснення або дій. Переборюючи труднощі, що виникли у зв'язку з проблемною ситуацією, учні оволодівають не тільки новими знаннями, а й способами їх «здобування», навичками пошукової діяльності.

Проаналізуйте і визначте, при вивченні яких тем, у якому класі і на якому етапі уроку подані завдання можуть бути використані для створення проблемних ситуацій.

1) Прочитайте уважно слова, записані на дошці:

*бур'ян — буряк
подвір'я — рядом
пір'я — буря*

Яке запитання у вас виникло?

2) Порівняйте написання слів:

*молоддю — молодістю — любов'ю
миттю — радістю — матір'ю
даллю — жовцю — Об'ю*

На яке запитання ми повинні дати відповідь на уроці?

3) — *Мамо, ти вже повернулася? — запитала маленька Оля. — Чому так рано?*

— *Та голова закрутився і не міг заїхати в контору, — відповіла мама.*

Оля здивовано подивилася на неї.

— *Мамо, а чому вчора ти говорила, що в тебе закрутилася голова, а тепер кажеш «закрутився голова»? Хіба так буває?*

Чому здивувалася Оля?

12. В основі проблемної ситуації лежить суперечність між тим, що учні знають, і тим що вони повинні знати. Цю суперечність М. О. Данилов (Данилов М. А. Процесс обучения в советской школе.— М.: Учпедгиз, 1960.— С. 42) назвав «рушійною силою навчального процесу».

Враховуючи основну суперечність навчання, створіть проблемні ситуації при вивченні окремих тем (за вибором).

13. Усвідомлення людиною того, «що у відомому є щось невідоме, істотно важливе для неї і водночас таке,

що його не можна з'ясувати, спричиняє перетворення проблемної ситуації у задачу для людини». (Психологія /За ред. Г. С. Костюка.— К.: Рад. шк., 1968.— С. 279).

Проаналізуйте задачу і визначте, при вивченні якої теми і в якому класі ви її використовуєте.

Леся виконувала домашнє завдання з української мови. У кількох випадках вона завагалася, не знаючи, як писати: *мене* чи *мине*, *кленок* чи *клинок*, *греби* чи *гриби*, *затопити* чи *затупити*. Для певності перевірила правопис усіх цих слів за словничком. І як же здивувалась, коли вчителька підкреслила, як помилкові, написання цих слів.

Чи можете ви пояснити, чому так трапилося? Складіть речення з кожним із цих слів.

(Передрїй Г. Р. та ін. Цікава граматика.— К.: Рад. шк., 1967.— С. 88).

14. З метою кращого усвідомлення суперечностей пізнання Л. В. Скуратівський радить конструювати пізнавальні завдання різними способами (Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови.— К.: Рад шк., 1987.— С. 14—15). Методист вважає, що на мовному матеріалі застосовуються найчастіше такі способи:

Перший спосіб — вміщення в завдання нових фактів, які неможливо пояснити наявними в учнів знаннями, наприклад: «Відомо, що іменник належить до певного роду. Спробуйте визначити рід іменників *плакса*, *сирота*, *роззява*».

Другий спосіб — наведення у завданні фактів, що зовні не співвідносяться, наприклад: «Ми використовуємо у мовленні 38 звуків, а букв в алфавіті нараховується лише 33. Яким чином за допомогою 33 букв вдається позначити 38 звуків?»

Третій спосіб — наведення суперечливих суджень про один і той же факт, явище: «Два четвертокласники засперечалися. Один з них твердив: «М'який знак не позначає звуків: немає жодного звука, який відповідав би цьому знаку». Другий учень заперечив: «Ні, він позначає звуки, інакше він не потрібен був би в алфавіті». Хто з учнів має рацію?»

Четвертий спосіб — зіставлення і протиставлення мовних фактів, що збігаються за формою, але різняться за змістом, сутністю, з метою їх розрізнення: «Порівняйте виділені слова як частини мови і зробіть висновок».

1) *Вартовий солдат стояв на посту. Вартовий стояв на посту.*

2) *Черговий учень стежив за порядком. Черговий стежив за порядком.*

П'ятий спосіб — спонування учнів до знаходження допущеної помилки і виправлення її, наприклад: «Виконуючи завдання, учень 5 класу так затранскрибував слова: *сміється* — [с'м'ійет'с'а], легко — [легко], *дзвоник* — [дзвоник].

Знайдіть помилки і затранскрибуйте правильно подані слова.

Шостий спосіб — повідомлення незвичних, фантастичних фактів, що суперечать уявленням: «У книзі Д. Свіфта «Мандри Гулівера» розповідається, що один з учених академії Лагадо запропонував в ім'я збереження здоров'я людей і економії часу замість усного мовлення використовувати для спілкування речі, які кожен буде носити з собою. Оцініть цей проект».

Враховуючи способи конструювання пізнавальних завдань, запропоновані Л. В. Скуратівським, спробуйте самостійно скласти завдання, які могли б бути використані на уроках з мови.

15. Евристична бесіда — один із методів проблемного навчання. Вона являє собою систему запитань, які планує вчитель так, щоб кожне наступне запитання випливало із попереднього, щоб його місце в бесіді було вмотивоване, щоб усі запитання і відповіді на них у сукупності в кінцевому результаті розв'язували певну проблему, а головне, щоб частина запитань, причому більша з них (якщо не всі), являла собою маленькі підзадачі на шляху до розв'язання основної (див.: Лернер И. Я. Проблемное обучение.— М.: Знание, 1974.— С. 39).

Багаторічні дослідження вчених показують, що вибір методу залежить від ряду чинників, серед яких основну роль відіграє зміст матеріалу, що вивчається. Під кутом зору цього положення проаналізуйте один із розділів підручника (за вибором) з метою відбору навчального матеріалу, у змісті якого є об'єктивні передумови його засвоєння методом евристичної бесіди:

логічна структура навчального матеріалу, який членується на кілька частин;

зв'язок з раніше набутими знаннями та способом дій; наявність об'єктивних суперечностей у його змісті або між опорними і новими знаннями чи способами дій.

Поміркуйте, чи завжди лише об'єктивні передумови відбору матеріалу є достатніми для використання евристичної бесіди в кожному конкретному класі.

16. У чому суть методу зв'язного викладу вчителя? Коли і з якою метою доцільно його використати? Які основні вимоги до слова вчителя на уроці мови? Які прийоми сприяють активізації мислення у сприйнятті матеріалу учнями при використанні методу зв'язного викладу вчителя?

17. У посібнику Г. І. Щукіної «Активізація пізнавальної діяльності учнів у навчальному процесі» (М., 1979.— С. 148) вказані такі прийоми активізації діяльності школярів:

створення ситуацій, які стимулювали б учнів ставити запитання вчителю, товаришам, з'ясовувати незрозуміле;

рецензування відповідей товаришів, їхніх творів; допомога товаришеві на уроці, пояснення йому незрозумілого;

вільний вибір завдань творчого, пошукового характеру;

створення ситуацій самоперевірки, аналізу власних дій.

Які із названих прийомів доцільно використати на заняттях з мови? Наведіть конкретні приклади.

18. О. Я. Савченко у посібнику «Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів» (К.: Рад. шк., 1982.— С. 52) підкреслює, що «дитина починає активно мислити, якщо вчитель:

уміє добре актуалізувати попередній досвід шляхом проведення підготовчих вправ, попередніх дослідницьких завдань;

повідомляє дітям яскраві, незвичайні відомості, факти, заохочує до зіставлення відомого і невідомого;

показує у вступній бесіді чи розповіді практичне значення нових знань;

здійснює постановку через ситуацію дидактичної гри нової теми або спосіб її пояснення:

порівняти відоме раніше з тим, що засвоюється; знайти місце новим знанням у системі засвоєних раніше;

довести чиесь положення чи власну думку;

вибрати один розв'язок (відповідь) з кількох можливих;

оцінити якийсь факт, явище, вчинок;
 знайти і виправити помилку фактичну, логічну, стилістичну;
 розв'язати задачу з недостатніми чи зайвими даними;
 скласти задачу, характеристику, опис, узагальнення з ряду спостережень;
 розпізнати певний об'єкт за відомими ознаками тощо».

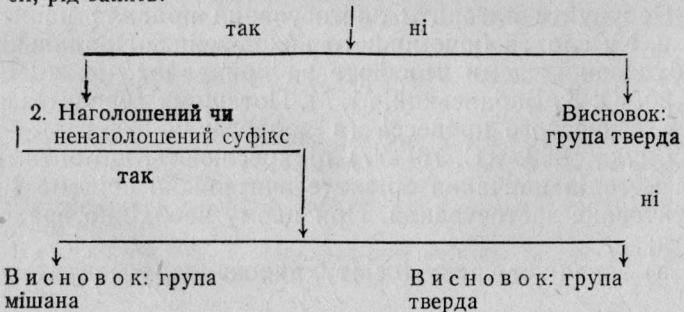
Які ситуації активізації мислення школярів можна успішно використати на уроках мови? Створіть такі ситуації, при цьому врахуйте мету уроку, характер матеріалу, рівень підготовки учнів і власні можливості.

19. Важливими елементами безмашинного програмованого навчання, реального у звичайних умовах, є алгоритми і робота з перфокартами.

Алгоритм — це чітка, розумова, з методичною доцільністю продумана система логічних операцій, послідовне виконання яких неминуче приводить до правильного розв'язання задач. Алгоритми найповніше, найефективніше реалізують методичні принципи роботи з граматичними правилами, сприяють злиттю в одне ціле двох процесів — засвоєння і застосування правила на письмі. Алгоритми не заміняють правил підручника, а приводять їх у чітку систему і зближують теоретичні і практичні моменти.

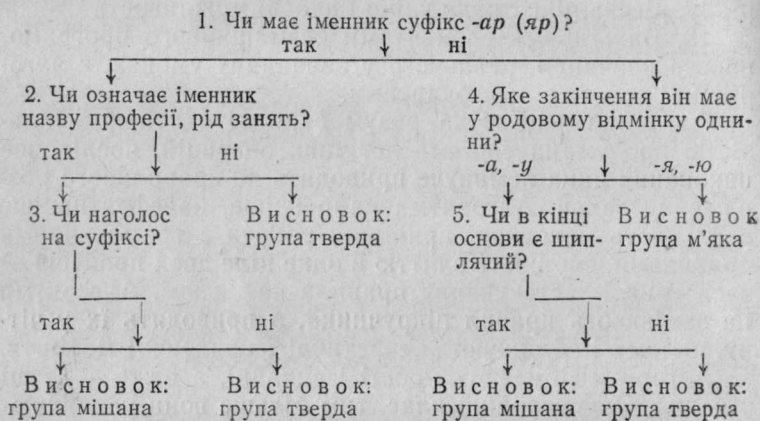
Алгоритми бувають прості і складні, а отже — легші й важчі. Чим старший клас, тим більше вони ускладнюються, подається більше запитань. Але і в 5, і в 6 класах учні можуть працювати з алгоритмами і самі їх складати. Ось приклад короткого і нескладного алгоритму поділу іменників другої відміни з суфіксом *-ар (-яр)* (5 клас) на групи:

1. Чи має іменник суфікс *-ар (-яр)*, що означає назву професії, рід занять?

За цією алгоритмічною схемою учні дуже легко визначають, до якої групи належить той чи інший іменник з суфіксом *-яр*. Наприклад: *столяр* — назва професії, наголос на суфіксі, висновок: належить до твердої групи: *школяр* — рід занять, наголос на суфіксі, висновок: група мішана; *ювіляр* — не означає професії, висновок: тверда група.

Цю алгоритмічну схему можна розширити, пристосувавши її до визначення груп усіх іменників другої відміни. Тоді вона буде складніша, але учні 5 класу зможуть успішно нею користуватися. Наводимо алгоритм поділу всіх іменників другої відміни на групи:

У цій схемі два самостійні алгоритми (ліворуч і праворуч), пов'язані лише першим питанням. Далі йдуть дві самостійні лінії одного правила. Правильність схеми можна перевірити на прикладах: *вітер, поле, куток, вікно, дощ, школяр, муляр, тесляр, футляр, секретар, ювіляр, друкар, вівчар, море, кінь, трамвай, Дунай*.

Побудуйте алгоритм застосування правила написання *и, і* у словах іншомовного походження. Правильність побудованої схеми перевірте на прикладах.

20. Ю. К. Бабанський, М. М. Поташник (Оптимизация педагогического процесса (в вопросах и ответах).— К.: Рад. шк., 1982.— С. 76—77) підкреслюють, що оптимізація методів навчання орієнтує вчителя на свідоме і обґрунтоване застосування. При цьому необхідно враховувати:

а) завдання уроку (освіту, виховання, розвиток);

- б) зміст уроку;
- в) рівень складності матеріалу;
- г) рівень підготовки класу, характеристики класу на основі висновків педагогічного консиліуму;
- д) порівняльну характеристику можливостей, сильних і слабких сторін різних методів навчання;
- е) особливості сильних сторін особистості самого вчителя та ін.

Поміркуйте, які методи доречно застосувати на уроці вивчення нового матеріалу на тему «Дієприслівник як особлива форма дієслова» за умови:

- 1) учні класу працюють, більшість із них мають глибокі знання;
- 2) вчитель має стаж роботи 5 років, увесь час у пошуках, багато читає методичної літератури, вивчає досвід своїх колег.

21. Які методи й прийоми доцільно застосовувати, коли зміст навчального матеріалу потребує осмислення зв'язків між мовними явищами; клас середній за знаннями; учитель досвідчений, кабінет мови оснащений технічними засобами навчання?

Свою точку зору обґрунтуйте.

Назвіть конкретні теми, які слід вивчити за цими методами.

22. Чому сьогодні є актуальним метод роботи з підручником? Опрацюйте статтю: Гончаренко Н. М. Самостійна робота з підручником як метод навчання мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1984.— № 3.— С. 54—59.

23. Укладіть бібліографію статей про методи та прийоми викладання мови, які надруковані в журналі «Українська мова і література в школі» за останні 5 років.

Опрацюйте ці статті і підготуйтеся до виступу «Активні методи викладання мови».

24. Які методи та прийоми найдоцільніші при реалізації міжпредметних зв'язків у викладанні мови?

Щоб відповісти на це запитання, познайомтесь з такою літературою:

Баранов М. Т. Межпредметные связи русского языка в учебном процессе // Рус. яз. в школе.— 1979.— № 3.— С. 9.—14.

Дацюк І. І. Про міжпредметні зв'язки у викладанні української і російської мов // Укр. мова і літ. в школі.— 1987.— № 4.— С. 51—53.

Пентиліук М. І. Міжпредметні зв'язки на уроках мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1987.— № 5.— С. 38—45.

25. Навчальні диктанти поділяються на попереджувальні, пояснюючі, вільні, вибіркові, коментовані, творчі, «перевіряю себе», цифрові, графічні та ін.

Розкрийте (за вибором) методику проведення одного з різновидів диктанту. Доберіть матеріал до його проведення.

26. Розбір — метод закріплення чи повторення відомостей з лінгвістики, який полягає в тому, що учень аналізує мовний факт, тобто вказує за визначеним планом (схемою) його мовні значення.

Назвіть види мовного розбору. Один із них виконайте самостійно і поміркуйте, які форми роботи є найефективнішими при його впровадженні.

27. Покажіть можливість впровадження ЕОМ на уроках мови. Для цього опрацюйте статті:

Грязнухіна Т. О. Лінгвістичне забезпечення автоматизованих систем управління // Мовознавство.— 1983.— № 5.— С. 39—43.

Львов В. В. Комп'ютери на уроках російського язика // Рус. яз. в школі.— 1986.— № 3.— С. 3—8.

Перебийніс В. С. Теоретичні і прикладні проблеми структурно-математичної лінгвістики // Мовознавство.— 1981.— № 4.— С. 3—13.

Стельмахович М. Г. Актуальні проблеми комп'ютеризації у методиці викладання мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1987.— № 11.— С. 43—50.

28. На думку педагогів, ділова гра — це метод навчання, що моделює діяльність учителя і керівників школи у справі розв'язання складної навчально-педагогічної проблеми або психолого-педагогічної ситуації, пов'язаної з управлінням навчально-виховного процесу. (Див. Щербань П. Навчально-педагогічні ігри та їх роль у підготовці майбутніх вчителів // Рад. школа.— 1986.— № 8.— С. 80—83.)

Змодельуйте і проведіть ділову гру на основі такої ситуації.

Йде засідання педагогічної ради в школі з російською мовою навчання, на якій розглядається заява батька про звільнення його сина, учня 5 класу, від вивчення української мови.

Мотиви батька такі: «Син добре вчиться, а з української мови у нього трійка, та і взагалі для чого вчити те, що не знадобиться у житті».

У виступах беруть участь: директор школи, завуч, класний керівник — учитель російської мови, учитель української мови, учителі інших предметів.

Визначте позицію кожного із виступаючих.

29. Відвідайте уроки української мови в базовій шко-

лі. Проведіть спостереження за використанням учителем методів навчання.

1. Які методи були використані вчителем на уроці?

2. Як вони пов'язані із завданням вивчення української мови? Наскільки вибір методу залежить від рівня майстерності вчителя? Підтвердіть таку залежність конкретними фактами із спостережень.

30. Відвідайте два-три уроки української мови в базовій школі з метою ознайомлення з методами і прийомами перевірки знань учнів. Для полегшення спостережень ознайомтесь із необхідною літературою і складіть схему спостереження.

ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

1. Перегляньте картотеку екранних і звукових засобів у кабінеті української мови базової школи. За яким принципом вона складена? Чи зручно нею користуватися?

2. Складіть тематичні картки для вивчення розділу «Словотвір», у яких зазначте: клас, номер і дату проведення уроку, тему уроку, аудіовізуальні посібники та інші засоби навчання, що є в кабінеті.

3. З'ясуйте, який зміст сучасна педагогіка вкладає в поняття «Матеріальні й дидактичні умови використання технічних засобів навчання» (ТЗН)?

4. Розкрийте поняття «попередня дидактична настанова», яка подається перед застосуванням ТЗН, та наведіть приклади таких дидактичних настанов.

5. Опишіть послідовність роботи над твором за діафільмом згідно з планом: 1) попередня дидактична настанова; 2) демонстрація діафільму; 3) бесіда за його змістом; 4) робота над текстом твору; 5) усний твір і його коригування.

6. Розкажіть, у чому переваги відеомагнітофона над телевізором при використанні його на уроках української мови. Наведіть приклади можливого використання телевізора і відеомагнітофона при вивченні окремих тем.

7. Розкажіть, чому безперервне демонстрування кінофільму на уроці не повинно перевищувати 16—18 хвилин, а завершуватися має за 10—15 хвилин до закінчення уроку. З'ясуйте, які ергономічні вимоги ставить педагогіка до ТЗН.

8. Якою повинна бути тривалість епіпроекції, якщо використання епіпроектора потребує повного затемнення навчального кабінету?

9. Студент-практикант під час проведення уроку в 5 класі використав телепередачу тривалістю 30 хвилин. Чи можна використовувати передачі такої тривалості в 5—6 класах?

10. Учитель вирішив скористатися на уроці навчальним кінофільмом. Однак у районній фільмотечі виявилося кілька фільмів на потрібну тему. Як може вчитель попередньо ознайомитися зі змістом кінофільмів, не вдаючись до їх перегляду? Чи обов'язково перед використанням певного фільму в навчальному процесі слід переглядати його вчителю?

11. Молодий учитель української мови, оволодівши формами роботи з графопроектором, під час виступу на засіданні методоб'єднання вчителів заявив: «Класну дошку має повністю замінити графопроектор. До записів на дошці слід звертатися лише в крайньому разі». Чи має рацію вчитель? Який час без перерви можна використовувати на уроці графопроектор?

12. В останні роки для шкіл розроблено спеціальні діафільми і кінофільми, що передбачають додумування екранної розповіді. Що нового в навчальний процес вносять такі методичні прийоми порівняно із звичайними переказами за діафільмами?

13. Учитель може дати шестикласникам таке завдання: написати за певним сюжетом невелику телерозповідь. Складіть і запишіть інструктивну бесіду-пояснення до виконання такого завдання.

14. Однією з переваг кодоскопа над стандартними таблицями і схемами є можливість показати процес виведення закономірності. Розкрийте і покажіть графічно можливість реалізації такого процесу на прикладі розгляду семантики префіксів *при-* і *пре-*.

15. Схеми, малюнки, записи, зроблені на прозорій плівці для графопроектора (кодоскопа), дають можливість показати динаміку певних явищ, що досягається шляхом накладання плівки одна на одну.

Виготовте кодотранспаранти за однією з тем для 5 класу, при використанні яких можна реалізувати цю можливість.

16. Виготуйте кодотранспаранти за однією з тем для 6 класу, використання яких шляхом накладання плівки одна на одну дає змогу проконтролювати якість засвоєння знань.

17. Виготуйте транспаранти для кодоскопа, які допо-

могли б у поетапному вивченні матеріалу: процес формування правила досягається шляхом накладання плівки одна на одну.

18. Розробіть фрагмент уроку на одну із тем для 6 класу, де за схемою, що проектується на екран, добирається відповідний мовний матеріал.

19. Розробіть фрагмент уроку на одну з тем для 7 класу, на якому спроектована на екран систематизуюча таблиця заповнюється окремими елементами вивченого матеріалу.

20. Розробіть кілька кодотранспарантів (для пояснення нового матеріалу і для контрольно-тренувальних вправ), передбачивши їх використання на оптичній дошці.

21. Розкрийте можливості використання звукозапису для роботи над звуковою формою мовлення.

22. У якому випадку вчитель може дати учням диктант, записаний на магнітофоні? Розкрийте ефективність такого прийому.

23. Розкрийте можливість використання магнітофона під час опитування учнів.

ТИПИ УРОКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ІХ СТРУКТУРА І МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ

1. Дайте відповідь на такі запитання:

1) Що ви розумієте під поняттям «сучасний урок» і які основні методичні вимоги до нього?

2) Як у методичній літературі класифікують уроки з мови?

3) У чому полягає специфіка структури уроків української мови? Чим досягається відносна завершеність кожного уроку і органічний зв'язок його з усією системою уроків з даної теми?

2. Складіть анотований список методичних статей на тему: «Сучасний урок української мови» і зробіть їх огляд.

3. Сучасний стан розвитку народної освіти потребує докорінних змін у її структурі, змісті навчання, організації навчально-виховного процесу. Зокрема, поставлено завдання дальшого підвищення якості уроку. Яким, на вашу думку, повинен бути урок української мови?

Ознайомтесь з думкою вченого з цього питання.

(Див.: Б е л я є в О. М. Реформа школи і урок мови // Укр. мова і літ. в школі.— 1986.— № 4.— С. 66—76.)

4. До цього часу залишається актуальним судження А. С. Макаренка: «Доводиться сваритися не через відсутність педагогічних ідей, а через брак педагогічної техніки...» (Цит за кн.: Я к о в л е в а Н. М., С о х о р А. М. Методика и техника урока в школе.— М: Просвещение, 1985.— С. 15).

Що ви розумієте під поняттям «педагогічна техніка»? Розкрийте зміст однієї із складових цього поняття — «педагогічне спілкування».

5. Сучасний урок — це урок, який вирішує триєдину мету: освітню, виховну і розвиваючу.

Проаналізуйте наведену думку В. О. Сухомлинського про виховний потенціал уроку. В чому, на думку В. О. Сухомлинського, полягає вплив виховної мети на реалізацію освітньої та розвиваючої?

«Урок — перше вогнище, зігрівшись біля якого, людина прагне стати мислителем». І далі: «Я вбачаю найважливішу виховну мету уроку в тому, щоб запалити в маленької людини вогник жадоби до пізнання» (С у х о м л и н с ь к и й В. О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: У 5 т.— Т. 2.— К.: Рад. шк., 1976.— С.360).

6. Прочитайте подані нижче висновок і поради про визначення мети уроку.

Аналіз діючих підручників показує, що зміст матеріалу, як теоретичного, так і дидактичного, й методика його викладання підпорядковані визначенням у програмі меті і завданням навчання мови. Отже, для визначення мети і завдань уроку вчитель має можливість відновити для себе ту мету і завдання, відповідно до яких подано матеріал у підручнику.

Методика визначення мети уроку потребує:

а) глибокого аналізу матеріалу підручника;
б) співвідношення його з загальною метою навчання мови;

в) співвідношення матеріалу підручника з лінгвістичними основами теми. (Див.: Г р и ц е в с к а я С. Э. Определение цели и задач урока // Рус. яз. в школе.— 1980.— № 4.— С. 21.)

7. Познайомтеся з матеріалами для календарного планування з української мови (за вибором), які публікуються в журналі «Українська мова і література в школі». Зробіть висновок, наскільки відповідає в них

визначення мети уроку і методичних порад наведеним рекомендаціям.

8. На матеріалі відвіданих уроків виділіть методи і прийоми реалізації вчителем навчальної, виховної і розвиваючої мети кожного уроку.

9. Під час відвідання уроків у базовій школі простежте, як на реалізацію основних функцій уроку впливає майстерність вчителя. Як впливає особистість учителя на виховну функцію уроку мови?

10. Сучасний урок — це розвиваючий урок. Визначте форми, методи й прийоми, які допоможуть вчителю розв'язати такі завдання розвиваючого уроку:

1) Цілеспрямовано формувати в учнів діяльність. Навчити учнів виділяти, розуміти, а потім самостійно ставити перед собою навчальне завдання.

2) Навчити школярів використовувати раціональні дії, способи роботи, які забезпечують успішне оволодіння навчальним матеріалом, тобто його вміле сприймання, усвідомлення, запам'ятовування і використання в практичній діяльності.

3) Формувати в учнів навчальні мотиви, пізнавальний інтерес, бажання вчитися, свідоме ставлення до навчання в цілому (Див.: Розвивальні можливості сучасного уроку. Методичний лист.— К.: Рад. шк., 1985.— С. 3—5).

11. В. О. Онищук відповідно до навчальної мети виділяє шість основних типів уроку:

урок засвоєння нових знань;

урок засвоєння навичок і вмінь;

урок застосування знань, навичок і вмінь;

урок узагальнення та систематизації знань;

урок контролю і корекції знань, навичок і вмінь;

комбінований урок. (Див.: Онищук В. О. Типи, структура і методика уроку в школі.— К.: Рад. шк., 1976.— С. 47.)

Чому не можна беззастережно і повністю прийняти класифікацію уроків В. О. Онищука при вивченні української мови?

12. Методисти дотримуються класифікації уроків мови за їхньою навчальною метою, а саме:

вивчення нового матеріалу;

закріплення вивченого;

перевірки і обліку набутих знань, умінь і навичок;

аналізу контрольних робіт;

узагальнення і систематизації вивченого;

повторення певної теми, розділу (Оліїник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі.— К.: Вища шк., 1979.— С. 68).

Зіставте дидактичну та методичну класифікацію уроків. Чим вони відрізняються? Як у методичній класифікації уроків враховано специфіку викладання мови?

13. Що покладено в основу інших класифікацій уроків української мови? Чим вони відрізняються від попередніх? (Див.: Беляєв О. М. Сучасний урок української мови.— К.: Рад. шк., 1981).

14. Дайте відповіді на запитання:

1) Чим зумовлений вибір структури уроку?
2) Чи завжди доречно проводити перевірку домашнього завдання на початку уроку?

3) Які ефективні прийоми та форми контролю знань учнів ви знаєте? Як на уроці ви будете встановлювати зворотний зв'язок з учнями?

4) Які завдання стоять перед учителем на кожному уроці у світлі вимоги практичної спрямованості викладання мови?

15. Відвідайте урок досвідченого вчителя і проаналізуйте його за такою орієнтовною схемою:

1) Тип уроку, його зв'язок з попередніми, розподіл часу на окремі компоненти, доцільність і пропорційність їх.

2) Тема уроку, визначення мети уроку.

3) Визначити, як учитель організовує клас до роботи на уроці.

4) Вказати, як проводилося опитування:

а) види опитування (фронтальне, індивідуальне, ущільнене, «поурочний бал»);

б) зміст питань учителя;

в) прийоми залучення до роботи учнів під час опитування;

г) правильність мотивування оцінок;

д) методи і прийоми, використані на уроці;

е) етапи роботи над правилом, визначенням (сприйняття, усвідомлення, запам'ятання, застосування);

є) послідовність викладу матеріалу;

ж) логічна послідовність питань;

з) запис на дошці і в зошитах;

і) текстовий матеріал, використаний у процесі пояснення нової теми (його освітнє, виховнє і розвиваюче значення);

- ї) використання технічних засобів навчання.
- 5) Вказати, як проводиться закріплення нового і раніше вивченого матеріалу:
- а) види і форми вправ;
  - б) дидактичний матеріал, використаний при закріпленні (слова, речення, зв'язний текст, ступінь насиченості тексту необхідними орфограмами, пунктограмами та ін.).
  - 6) Наочність на уроці (схеми, таблиці, запис на дошці, живе виразне слово та ін.).
  - 7) Домашнє завдання. Зазначити, як, коли і яке дається домашнє завдання:
    - а) цільова настанова;
    - б) характер завдання, ступінь готовності учнів виконувати домашнє завдання;
    - в) інструктаж;
    - г) теоретичний матеріал і вправи (письмові і усні, їхній обсяг);
    - д) запис на дошці і в щоденнику.
  - 8) Підсумок уроку. Мотивування оцінок за урок.
  - 9) Зазначити, як здійснювалися принципи методики викладання мови протягом усього уроку.
  - 10) Відзначити, якою мірою в процесі всього уроку вирішувались завдання розвитку мовлення і мислення учнів, завдання виховання й загального розвитку школярів.
  - 11) Чи досягнута триєдина мета уроку? Якщо ні, то чому?
16. Психологи рекомендують учителю користуватися при підготовці до уроку і під час аналізу власної діяльності, що проводиться після уроку, такою схемою психологічного аналізу розвивального уроку (Див.: Розвивальні можливості сучасного уроку. Методичний лист.— К.: Рад. шк., 1985.— С. 26—28).

I. Початок уроку

Дії вчителя, що сприяють збудженню уваги дітей і спрямовують її на навчальну діяльність.

Прийоми роботи щодо збудження інтересу до уроку.

Активність учнів у спрямуванні своєї психічної діяльності на навчальну роботу.

II. Опитування учнів

Засоби активізації розумової діяльності учнів під час опитування.

Мотивація навчальної діяльності учнів під час опитування.

Розумові труднощі, які виникали в учнів під час опитування.

III. Пояснення нового матеріалу

Засоби збудження пізнавального інтересу й уваги учнів до нового матеріалу. Доведення теми й мети уроку до свідомості учнів, мотивація важливості вивчення теми, збудження допитливості, зацікавлення, активності учнів у процесі викладу змісту теми. Якими засобами вчитель викликав і підтримував увагу дітей, вияви уважності чи неуважності учнів до нового матеріалу? Ступінь зосередженості; коливання й відволікання уваги, перехід довільної уваги в післядовільну. В які моменти уроку учні особливо уважні або неуважні і чим це зумовлено?

Ефективність сприймання нового матеріалу: засоби активізації сприймання учнями нового матеріалу (використання попереднього досвіду, уявлень і знань учнів для забезпечення сприймання нового матеріалу; методи викладання та їх психологічна цінність з погляду забезпечення ефективного сприймання матеріалу); засоби унаочнення, використані на уроці; способи їх поєднання із словом; особливості мови вчителя; якою мірою вони сприяли ефективному сприйманню матеріалу.

Розуміння учнями нового матеріалу: ясність і дохідливість викладу та пояснень учителя; поєднання узагальнень і прикладів та їх роль у забезпеченні розуміння матеріалу; виділення у матеріалі, який сприймається, основного, головного. Активізація учителем розумової діяльності учнів під час викладу нового матеріалу. Зв'язок між раніше засвоєними поняттями й новими, що формуються на даному уроці, шляхи, якими вчитель веде учнів до розв'язання поставленої перед ними пізнавальної задачі (аналіз, порівняння, знаходження зв'язків між фактами, виявлення істотних рис, абстрагування, узагальнення); поєднання знань з трудовим навчанням, з практикою. Вияви розумової активності учнів під час уроку (запитання, самостійні висновки, зауваження та ін.).

Запам'ятовування нового матеріалу: сприяння осмисленому запам'ятовуванню, активізація уваги й розумової діяльності учнів; співвідношення словесних пояснень і засобів унаочнення. Використання різних типів і видів пам'яті для запам'ятовування нового матеріалу. Які види асоціації використовував учитель при поясненні нового матеріалу; їх цінність для його запам'ятовування. Систематизація вивченого на уроці матеріалу як засіб осмислення й запам'ятовування його. Повторення, підкреслення, логічні наголоси й підсумки як засіб поліпшення запам'ятовування матеріалу.

Емоційне ставлення учнів до матеріалу, який сприймали: якими засобами користувався вчитель, щоб викликати в учнів емоційне ставлення до нового матеріалу; які почуття викликано та яку роль вони відіграли в розумінні й засвоєнні нового матеріалу; виховне значення цих почуттів.

IV. Закріплення викладеного матеріалу

Способи закріплення викладеного матеріалу та їх оцінка з погляду зоглиблення його розуміння й засвоєння. Активізація розумової діяльності учнів під час закріплення (міркування, висновки, узагальнення, знаходження нових зв'язків між частинами матеріалу, групування його, зв'язок з практикою). Активізація відтворення учнями поясненого на уроці матеріалу. Що краще і що гірше учні запам'ятали і зрозуміли з викладеного на уроці?

Форми самоконтролю та самооцінки.

V. Завдання додому

Чіткість і зрозумілість завдання. Наскільки зміст завдання вимагає ініціативи й самостійності в розумовій діяльності учнів.

VI. Висновки про урок

Ставлення учнів до уроку, як воно позначилося на його ефективності. Поведінка вчителя на уроці (мова, тон, форма звертання до учнів, манера триматися, реакція на поведінку й відповіді учнів), її вплив на ефективність уроку. Контакт учителя з учнями на уроці. Врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів на уроці: під час опитування, при викладі нового матеріалу, при його закріпленні та при подачі завдань додому. Загальна психологічна оцінка ходу уроку (активність, жвавість, невимушеність учнів, їх контакт з учителем або напруженість, вимушеність, наявність конфліктів учителя з учнями, в'ялість, пасивність, байдужість учнів і вчителя, неорганізованість тощо), його навчальної та ідейно-виховної ефективності.

Як подана схема уроку скерує учителя на врахування психологічних особливостей при виборі методів, прийомів, засобів і форм роботи на уроці?

17. Проаналізуйте зміст уроку, який був проведений вчителькою Корсунь-Шевченківської СШ № 1 О. В. Селезень (Див. кн.: Підвищення ефективності навчально-виховного процесу на уроках української мови.— К.: Рад. шк., 1982), звернувши увагу на такі запитання:

- 1) Тема, мета, тип уроку.
- 2) Взаємозв'язок різних видів роботи на уроці, їх відповідність темі та меті.
- 3) Відповідність змісту уроку досягненням науки (мовознавства, психології, педагогіки, методики).

Зміст уроку

Тема: Багатозначні й однозначні слова. Пряме і переносне значення слова. Удосконалення навичок використання в мові синонімів і антонімів.

Мета: Поповнити, узагальнити і систематизувати в пам'яті учнів відомості про пряме і переносне значення слів. Практично закріпити навички визначення багатозначних слів і омонімів, вживання антонімів і синонімів.

Виховна мета. Виховувати бережне ставлення до мови, вчити учнів відчувати її красу і багатство. Поглибити почуття любові до природи.

Обладнання. Елементи узагальнюючої схеми, таблиця «Омоніми і багатозначність».

Хід уроку

I. Перевірка вивченого матеріалу (у зошитах для завдань).

A. Словниковий диктант.

Зцідити, зшити, зсадити, здолати, сказати, спитати, розписка, безсердечний, прекрасний, прилетіти, Житомир, шість, щиток, щітка.

B. Робота над варіантами.

Варіант I. Дібрати приклади на правопис префіксів з- (с-).

Варіант II. Дібрати приклади на правопис префіксів *при-*, *пре-*, *при-*.

(Здати зошити)

V. Фронтальне опитування за матеріалами попередніх уроків.

II. Оголошення теми і мети уроку (відкрити робочі зошити, записати тему уроку).

III. Систематизація й узагальнення матеріалу (повторення матеріалу за 4 клас).

— В якому розділі науки про мову вивчається її словникове багатство?

— Сьогодні ми ще раз пригадаємо відомості про багатозначні й однозначні слова, про пряме й переносне значення слів, омоніми, синоніми, антоніми. (Вчитель вивішує першу частину узагальнюючої схеми.)

1) Виписати в один стовпчик однозначні, в другий — багатозначні слова: *гречка, картина, бити, Ленінград, поле, капітан, лінія, вінок* (біля дошки працюють 2 учні).

2) Визначте, які з поданих словосполучень вживаються в прямому, а які — в переносному значенні, за якою ознакою вони подібні: *Золотий годинник. Золоті руки. Золота ложка. Золоте волосся. Золоті слова. Золоте листя.*

— Що ми розуміємо під лексичним значенням слова?

— Які слова називаються багатозначними? Чим вони відрізняються від однозначних? (Учитель прикріплює наступну частину схеми «Однозначні і багатозначні слова».)

3) Виписати близькі за значенням слова: *Сонячний день. Ви йдете собі на полювання, простуєте ріллею чи долиною до Сріблястого ярка. А там прямуєте до очерету і видираєтесь на купину.*

— Як називаються ці слова?

4) Розглянути таблицю «Омоніми і багатозначні слова».

Записати в зошитах слова: *полька, журавель*. Завдання: скласти речення, де б ці слова означали назву танцю, національності, птаха, пристрій для витягування води з колодязя.

— Що в цих словах спільного і відмінного?

5) Записати в стовпчик: *довгий, темний, вперед, ранок*. Дібрати слова з протилежним значенням.

— Як називаються ці слова?

Коли узагальнююча схема повністю відтворюється на дошці, учитель ще раз наголошує, що критерієм розрізнення даних слів є їх значення і звучання. Після цього схема заноситься в зошит.

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Вправи:

1) Визначити омоніми і багатозначні слова.

Зайчєня прийшло на поле

І ретельно моркву поле,

Вовк з мішком прибіг на став,

рибу він ловити став,

Пес штанці мені порвав,

та дружби я з ним не порвав.

2) У реченнях *Кінь біжить. Ріка біжить* пояснити значення дієслова *біжить* і замінити його іншим словом чи словосполученням.

3) Твір-мініатюра за картиною на тему «Осінь» з використанням антонімів: *тепло — холодно, ясно — хмарно, щебетали — мовчали, близько — далеко, вгорі — внизу.*

Лексика — сукупність слів, що входять до складу мови

багатозначні
і однозначні слова

синоніми

омоніми

антоніми

Значення

Звучання

синоніми

∞

різне

омоніми

різне

=

антоніми

$\longleftrightarrow$

різне

Слова подаються на переносній дошці чи проєктуються через кодоскоп. Після словникової роботи і коротенької бесіди — мовчазне читання і опис, під час цього звучить мелодія П. І. Чайковського («Пори року. Жовтень»).

V. Підсумки уроку.

VI. Домашнє завдання.

- 1) Вивчити теоретичний матеріал.
- 2) Закінчити твір за власним спостереженням.
- 3) Проілюструвати малюнками: *Ми несли з лісу у кошиках лисичок* (в одному — гриби, в іншому — звірята).

18. Проаналізуйте кожний із структурних елементів уроку за поданим конспектом під кутом зору його змісту і методики проведення. При цьому зверніть увагу на:

а) тип уроку; б) систему методів, прийомів, методичних засобів, використаних на уроці; в) реалізацію принципу наступності на міжпредметному і міжтемному рівнях; г) обумовленість цього методичного апарату змістом уроку.

Висловте своє міркування щодо цього конспекту. З якими формами, прийомами і методами ви не згодні?

Проаналізуйте методику використання дидактичного матеріалу. Чи відбито в конспекті форми роботи з дидактичним матеріалом, які мають підвести учнів до відповідних висновків?

Наскільки система вправ сприяє оптимальній реалізації навчальної, виховної і розвиваючої мети?

Яка ваша думка з приводу реалізації міжпредметних зв'язків?

Чи готові «обдаровані» учні до виконання письмового домашнього завдання?

Тема. Часи дієслова. Минулий час. Змінювання дієслів у минулому часі.

Мета. На основі того, що учні вивчали в початкових класах, дати загальні відомості про часи дієслова. Розглянути особливості творення і змінювання дієслів минулого часу.

Виховувати патріотичні почуття.

Розвивати увагу, мислення, сприйняття.

Міжпредметні зв'язки.

Література. Уособлення.

Іноземна мова. Вживання часів дієслова.

Математика. Одиниці виміру часу.

Образотворче мистецтво. Усний опис змісту та художніх засобів творів живопису, які зображують пейзаж. Усна розповідь за змістом жанрової картини про вчинки людей. Теплі й холодні кольори; властивості кольору залежно від відстані; багатство кольорів навколишнього світу.

Історія. Літочислення.

Трудове навчання.

Тематичне повторення: часи дієслів (3 клас).

Обладнання уроку: Таблиці, вимоги-плакати, картки; репродукції картин.

І. Актуалізація опорних знань

Дієслово як частина мови (значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль). Неозначена форма. **Не** з дієсловами.

На початку уроку перевіряємо, як учні засвоїли вивчений матеріал про дієслово. Для цього даються трьом п'ятикласникам індивідуальні завдання біля дошки, а клас у цей час пише вибірковий диктант.

Завдання з карток

Види дієслів. Перехідні й неперехідні дієслова.

1. Підкреслити в реченні: *Безсмертна їх кров живе в серцях народу* (М. Ба-

жан) дієслово, схарактеризувати його як частину мови.

Слово *безсмертна* розібрати за будовою.

2. Знайти у реченні *Проросла на землі обелісками на безсмертя солдатова смерть* (В. Крищенко) дієслово, визначити його вид. Пояснити лексичне значення слова *обеліск* (пам'ятник у вигляді чотиригранної колони, що звужується догори). Написати правильно речення. Пояснити правопис *не* з дієсловом.

1. *І (в)ночі сил таких (не)має, щоб наше сонце погасить* (М. Рильський).

2. *Я єсть народ, якого правди сила ніким звоєвана ще (не)була* (П. Тичина).

Для вибіркового диктанту взято текст: **Пам'ятник радянському солдатові.**

Це було в Берліні. Йшли останні бої. Солдати Радянської Армії брали вулицю за вулицею, будинок за будинком. Раптом побачив наш солдат на вулиці маленьку німецьку дівчинку. Навколо точився бій. З усіх вікон вогонь вихоплюється, бомби рвуться, будинки валяться. Кинувся солдат через вулицю під самі кулі. Підхопив на руки дівчинку, прикрив її своїм плечем від вогню і вийшов із бою.

Війна закінчилася. Побудували в місті Берліні величний пам'ятник. Високо над будинками на зеленій височині стоїть богатир із каменю — солдат Радянської Армії. В одній руці у нього важкий меч, а в другій — маленька дівчинка. Вона припала до широкого плеча радянського солдата (Л. Кассіль). Цей текст був напередодні записаний на магнітофон (у виразному читанні одного з учнів).

Завдання до диктанту: виписати з тексту дієслова і поставити їх у неозначеній формі.

II. Вивчення нової теми

Учні повинні знати: загальні відомості про часи дієслів; особливості творення і змінювання дієслів минулого часу.

Учні повинні вміти: знаходити в тексті дієслова і визначати їх час, правильно вживати в усному і писемному мовленні дієслова минулого часу.

Проблемне запитання про значення часів дієслова.

Чи потрібно спеціально коментувати зміст тематично дібраних речень? Учитель повинен насамперед забезпечувати дидактичну мету уроку мови, а виховної мети при продуманому добірді дидактичного матеріалу і правильному його використанні буде досягнуто. Патріотичні за змістом речення, емоційний поетичний текст не можуть не залишити сліду в свідомості дітей.

(Тематичні уроки. Урок мови з єдиною темою висловлювання. Девіз уроку.)

Значну групу становлять суперечності між щоден-

ним, побутовим розумінням понять «предмет», «число», «вид», «час» і їх значенням у граматиці. На основі цього ставимо проблемне запитання про значення часів дієслова. Математика. Історія.

Вступна бесіда

1. Які одиниці виміру часу? (Хвилина, година, місяць, рік).

2. Від якого моменту вимірюємо час у межах доби? (Від 12 години ночі).

У межах року? (Від Нового року).

3. А як визначаємо час дії в граматиці?

Діти звичайно міркують так: те, що відбувається тепер, виражаємо дієсловами теперішнього часу, що відбулося чи відбувалося,— дієсловами минулого часу, що відбуватиметься чи відбудеться,— дієсловами майбутнього часу.

Аналізуємо записані на дошці речення:
Кінчилась світова війна! Стою з автоматом на порозі нової епохи і думаю, яку могутню темну силу ми перемогли, будь вона проклята! (О. Довженко).

Учні підкреслюють дієслова і вказують їх час.

Після виконання цього завдання зауважуємо: і справді, дієслова *кінчилась* і *перемогли* вказують на дії, які вже відбулися. А дієслова *стою* і *думаю* означають дію, що відбувається тепер. (Ні, це було давно, зразу ж після закінчення війни.)

Отже, в граматиці по-іншому визначаються часи дієслів, ніж вимірюється час у щоденному житті.

Формулюємо проблемне завдання: Сьогодні ми вивчимо, на що треба спиратися, визначаючи часи дієслова. Для цього використаємо таблицю.

Часи дієслова

Розповідь про дію,

що відбувається	що відбулася чи відбувалася	що відбуватиметься чи відбудеться
-----------------	-----------------------------	-----------------------------------

Поряд із станцією Таюра на схилах сопки міститься село Зоряне.

Так назвали його будівельники з любові до славетного містечка радянських космонавтів Зоряного.

У Зоряному з кожним роком збільшуватиметься населення.

(За О. Лупієм)

Пропонуємо п'ятикласникам прочитати речення, подані в першій графі, зіставити дію, виражену дієсловами, з моментом мовлення про неї, поставити до дієслів питан-

ня і визначити їх час. Наприкінці пропонуємо учням зробити висновок про значення теперішнього часу. (Дієслова теперішнього часу означають дію, яка відбувається в момент мовлення.)

Аналогічну роботу проводимо над дієсловами, вжитими в реченнях двох інших граф.

Підсумовуємо спостереження над дидактичним матеріалом: час дієслів визначаємо, виходячи з моменту розповіді про виражену ними дію; теперішній час вказує на дію, що відбувається одночасно з розповіддю про неї, минулий — про дію, яка відбувалася чи відбулася до моменту мовлення про неї, майбутній — про дію, яка відбудеться чи буде відбуватися після розповіді про неї.

Пропонуємо учням знайти в тексті дієслова і визначити їх час (звертаємося до вимоги-плаката «Учні повинні вміти»).

Трое учнів біля дошки записують дієслова за часами, всі інші — в зошитах (за рядами), сильним учням — визначити всі часи.

Для роботи взято текст.

Ранок у лісі

Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де прокинеться пташка, певним голосом обізветься із свого затишку. Ліс ще дрімає..., а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів. Небо міниться: небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає верхечки чорного лісу. Стрепенувся врешті ліс і собі заграв... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травичці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання і полинуло високо — туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами...

(М. Коцюбинський).

Теперішній час

*дрімає
стоять
діється
міниться
грає
торкає*

Минулий час

*стрепенувся
заграв
зашепотіли
заметушилась
розітнулося
полинуло*

Майбутній час

*прокинеться
обізветься
зблідне
спалахне*

Що бачить і що відчуває письменник?

Дається завдання: як розуміти вжиті письменником вирази: *ліс дрімає, небо грає*

Література.

усякими барвами, ліс стрепенувся, зашепотіли збуджені листочки (записати в зошит).

До якого типу мовлення належить уривок? (В художніх творах слова в переносному значенні вживаються досить часто.

Зображення предметів та явищ як живих істот називається уособленням, або персоніфікацією.)

Потім учні самостійно працюють з підручником, готуючи відповіді на такі запитання:

1. Як змінюються дієслова в минулому часі? (За числами, а в однині за родами.)

2. Як утворюється минулий час? Особливості творення за родами, з основою на приголосний?

Діти наводять власні приклади (записати в зошити.)

III. Закріплення

Звернення до плаката «Учні повинні вміти» (Правильно вживати в усному і письмовому мовленні дієслова минулого часу.)

Образ і слово.

1. Усна розповідь (опис) за картиною Ю. П. Воеводи до твору М. А. Познанської «Валя Котик» (на якій зображено, як Валя Котик підкладає толову шашку під рейки).

Вживати дієслова минулого часу. Який підпис зробили б ви під картиною?

Трудове навчання.
У шкільній майстерні учні працюють, отже, виконують дію.

2. Письмовий твір-мініатюра «Діло майстра величає» (за картиною художника Ю. П. Воеводи).

3. Від поданих дієслів у неозначеній формі утворити дієслова минулого часу (доконаного і недоконаного виду).

Гесати, гострити, гріти, міряти, стукати, розмічати, пиляти, шліфувати, гнути, різати, викручувати, різьбити, складати, свердлити, стругати, фарбувати, випалювати, лакувати, регулювати, клепати, згинати, змикати, чеканити, довбати.

4. Твір-опис за картиною І. І. Шишкіна «Дубовий гай».

Майстерно відтворює красу і велич рідної природи Іван Іванович Шишкін у пейзажі «Дубовий гай».

Здається, що високі, могутні дуби гомонять між собою, що вони ось-ось розсунуть своїм розложистим віттям раму картини.

Яскраво зелене соковита трава. Серед неї спалахують різноколірні вогники квіток. У промінні ласкавого сонця переливається всіма відтінками зелень листя, окрес-

люються стовбури дерев. Золоті жовтий пісок. Вгорі сяє блакитне небо...

У картинах «Дубовий гай», «Жито», «Серед широкої долини», «Лісові далі», «Корабельний гай» та інших І. І. Шишкін виявляє глибоку любов до рідного краю, до Батьківщини.

Мені подобаються його картини своєю величчю, правдивим відображенням природи.

IV. Підсумок уроку

(За вимогами-плакатами)

V. Домашнє завдання

Слабким учням: вправа 309; середнім: вправа 308; сильним: вправа 310; обдарованим: на матеріалі уривка «Ранок у лісі» М. Коцюбинського, записаних у класі висловах написати твір на одну з таких тем: «Схід сонця», «Пташина розмова», «Ліс пробудився», «Здрастуй, сонце!», «Сарна і заєць» (учні можуть фантазувати, домислювати, однак не відхилятися від теми твору).

19. Розробіть до теми, поданої в завданні 18, свій варіант конспекту уроку, врахувавши свій аналіз і наведені нижче зауваження рецензента:

1) конспект незрозуміло оформлений (неясно, скажімо, що пропонується зліва; для чого наведений і кому належить опис за картиною І. І. Шишкіна «Дубовий гай»);

2) перевантажений міжпредметними зв'язками і роботою над образотворчим мистецтвом;

3) «проблемне» запитання не є проблемним;

4) двічі пропонується опис за картиною;

5) дібраний дидактичний матеріал на різні теми.

20. Складіть тематичний план роботи до одного з розділів морфології за такою схемою:

№ пп.	Тема і тип уроку	Мета уроку	Методи навчання й прийоми роботи	Обладнання і наочні посібники	Домашнє завдання
-------	------------------	------------	----------------------------------	-------------------------------	------------------

21. Перевірку контрольного диктанту вчитель провів диференційовано. Частині учнів він виправив усі помилки, іншим — лише підкреслив і на полях зазначив вид помилки, ще іншим — підкреслив слово, в якому є помилка. Окремим учням — позначив вид помилки на полях у рядку, а в деяких роботах — записав у кінці диктанту лише кількість помилок і вказав правила, на які вони допущені.

Розробіть урок аналізу контрольного диктанту, враховуючи диференційований підхід до його перевірки, за поданою структурою:

1) Вступне слово вчителя.

2) Бесіда про характер недоліків і помилок та робота над ними.

3) Підведення підсумків роботи.

4) Завдання додому.

(Структура уроку запропонована в посібнику: Беляєв О. М., Мельничайко В. Я. та ін. Методика вивчення української мови в школі.— К.: Рад. шк., 1987.— С. 24.)

22. Познайомтеся з посібником: Явір В. В., Білоусенко П. І. Виховна робота на уроках української мови (К.: Рад. шк., 1986).

Про які напрями виховної роботи на уроці мови пишуть автори? Використавши цей посібник, розробіть перший урок з української мови в одному з класів, на якому вивчаються загальнотеоретичні питання.

23. Підготуйте реферат на тему «Роль і місце уроків-лекцій, уроків-семінарів у системі типів уроків української мови».

24. У матеріалах реформи наголошується на впровадженні в практику роботи загальноосвітньої школи уроків-лекцій.

З досвіду вчителів ми маємо можливість спостерігати такі різновиди цієї форми уроку (Див.: Римаренко В. С. Лекції і семінарські заняття у загальноосвітній школі // Рад. шк.— 1987.— № 8.— С. 83—87).

1) Лекція-оповідь практикується для характеристики явищ, фактів, їх причин і наслідків.

2) Лекція-описання ознайомлює з явищами, їх властивостями.

3) Лекція-розміркування, у процесі читання якої вчитель доводить певні положення, розкриває думку, висловлює судження про явища, факти. На лекціях-розміркуваннях найповніше реалізуються переваги проблемного навчання.

4) Лекції, на яких переплітаються всі форми викладу. Поміркуйте, у яких класах така форма найбільш відповідає віковим і психічним особливостям учнів. Від яких умов ще залежить вибір такої форми уроку.

Розробіть один з уроків у формі лекції, доведіть доречність вибору форми проведення уроку.

25. Урок узагальнення і систематизації знань може набути форми семінару і мати таку структуру:

1) Вступне слово вчителя (викладається мета і завдання семінару, що відповідає меті і завданням узагальнюючого уроку).

2) Учнівські повідомлення (підготовлені самостійно за планом семінару).

3) Обговорення виступів учнів.

4) Корекція знань учнів залежно від змісту зворотної інформації в ході бесіди або пояснення вчителя.

5) Заключне слово вчителя.

У яких класах ця форма уроку доречна? Яку ще структуру він може мати? Напишіть конспект уроку-семінару для 8 класу. Тему уроку оберіть самостійно.

26. Відвідайте уроки української мови у базовій школі. Проведіть спостереження за початком уроку. Зверніть увагу на такі моменти:

1) З чого почався урок? Як учитель організував клас, мобілізував увагу учнів для швидкого залучення всіх до активної діяльності?

2) Як була сформульована учителем мета уроку? Якими прийомами скористався вчитель, щоб мета уроку стала метою діяльності кожного учня?

3) Чи були в класі учні, які «випали» із загального робочого ритму? Що зробив учитель для того, щоб залучити їх до роботи?

4) Як би ви почали урок? Обґрунтуйте і запишіть свій варіант.

27. Проведіть спостереження за вивченням нового матеріалу на уроці.

Завдання для спостереження:

1) Як почалося вивчення нового матеріалу на уроці? Чи можна було чітко визначити момент переходу до вивчення нового? Як було побудовано вивчення нового матеріалу?

2) Які засоби навчання були використані вчителем при вивченні нової теми? Наскільки вони відповідали характеру матеріалу? Організації якого типу пізнавальної діяльності учнів (репродуктивної, творчої) вони сприяли?

3) Якими методами навчання користувався вчитель? Наскільки вони відповідали меті уроку, віковим особливостям учнів, характеру матеріалу?

4) Чи всі учні були активними у вивченні нового? При розгляді яких питань активність учнів була найбільшою?

5) Як володіє вчитель відібраними ним методами навчання? Якими прийомами він користується частіше? Чим це зумовлено?

6) Проведіть бесіду зразу ж після уроку з одним із учнів, з'ясуйте, наскільки глибоко він усвідомив новий матеріал.

7) Що б ви змінили у вивченні нового матеріалу на цьому уроці з метою підвищення його ефективності?

Подайте свій варіант цього етапу уроку.

ФОНЕТИКА І ГРАФІКА

1. Проаналізуйте програми з української мови для початкової і середньої школи з погляду судження, висловленого Р. І. Аванесовим: «...без знайомства з фонетичною системою мови неможливе її теоретичне і практичне вивчення». (Аванесов Р. И. Русская диалектная фонетика. — М., 1974. — С. 17—18.)

Сформулюйте завдання вивчення фонетики в школі.

2. Чим викликане паралельне вивчення у школі таких розділів: «Фонетика. Графіка. Орфоепія» і «Будова слова. Орфографія», «Словотвір і орфографія»? Чому відмовилися від паралельного вивчення «Фонетики» і «Орфографії»?

3. Тривалий час у розділ «Фонетика» включалися відомості про правила вживання великої літери. У якому розділі зараз вивчається цей матеріал? Чому?

4. Складіть таблиці зіставлення знань і умінь, сформованих у початкових класах, з фонетики та графіки і знань та умінь, які треба сформувати в 5 класі. На основі аналізу зробіть висновки, який характер носитимуть завдання з цих розділів у 5 класі.

5. Вивчення фонетики в 5 класі має спиратися на знання учнів, які набули вони в початкових класах. Розробіть вправи, за допомогою яких учитель 5 класу виявить рівень знань школярів та прогалини з цього розділу.

6. Ознайомтеся з тим, у якому порядку викладено матеріал розділу «Фонетика і графіка» у підручнику для 5 класу. Вмотивуйте доцільність саме такої послідовності вивчення цього матеріалу.

7. Назвіть три аспекти вивчення звука. Чи розчленовуються вони в шкільній фонетиці? Чому таке розчленування важливе для вчителя?

8. Поясніть, чому знання про розвиток фонетичної системи української мови мають практичне значення.

9. Визначте рівень самостійності мислення учнів при поясненні нового матеріалу, яке запропонував В. С. Сидоренко у статті «Виробляти навички правильної літературної вимови» (Укр. мова і літ. в школі.— 1980.— № 6):

«Пояснюємо учням природу голосних і приголосних звуків, зокрема вимову дзвінких і глухих. Внаслідок спостережень вони переконуються, що при утворенні звуків струмись повітря, проходячи з легенів дихальним горлом, у гортані примушує дрижати зімкнені голосові зв'язки, від чого утворюється голос, далі діти спостерігають, як утворюються голосні і приголосні звуки. Для того щоб вони наочно уявили утворення дзвінких і глухих приголосних, пропонуємо вимовляти звуки [б], [п]. Школярі пояснюють, що обидва звуки виникають, коли щільно стулені губи раптово розмикаються струменем видихуваного повітря. Якщо в цей час голосові зв'язки дрижать, утворюється дзвінкий [б], коли перебувають у стані спокою, — глухий [п]. Радимо учням прикласти до гортані пальці і пересвідчитися, що це справді так. Четвертокласники вчать з підручника визначення дзвінких і глухих приголосних. Після цього пропонуємо їм простежити за артикуляцією звуків [д], [т], [м], [н]. Діти помічають, що в утворенні звука [м] беруть також участь губи, але струмись видихуваного повітря проходить через носову порожнину. Якщо стулити пальцями ніс, то артикуляції цього звука не відбудеться (утвориться [б]). Повітря частково потрапляє до носової порожнини і при вимові [н]» (с. 41—42).

10. Методисти вважають, що немає потреби вимагати від учнів знань про артикуляційні та акустичні властивості звуків. (Див.: Методика викладання української мови в середній школі /За ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського.— К.: Рад. шк., 1962.— С. 157.) Чому необхідні ці знання вчителю?

11. Наведіть наукову класифікацію приголосних звуків за участю голосу й шуму, порівняйте її з тією, що подана в шкільному підручнику. Назвіть відмінності і з'ясуйте, чим вони зумовлені.

12. Розробіть конспект уроку на тему «Приголосні звуки» відповідно до такої постановки мети:

1) показати учням, що приголосні звуки є смислорозрізнявальними;

2) провести спостереження і порівняти звучання і творення голосних і приголосних звуків;

3) розкрити основу мелодійності української мови.

13. Буква може бути великою, малою, мати різні накреслення (**m**, **T**, **t** тощо), розрізняється в друкованому і рукописному тексті, але у всіх варіантах зберігає певну спільність. Доведіть це учням пошуковим методом.

14. У книзі Ветвицького В. Г., Іванова В. Ф., Мойсеєва О. І. Современное русское письмо. Факультативный курс. Пособие для учащихся (М.: Просвещение, 1974) учням дається таке завдання:

У дореволюційному шкільному підручнику російської мови (П. Смирновського, 1914 р.) говориться:

«Голосні звуки ділять на тверді і відповідні їм м'які: тверді — [a], [o], [э], [y], [ы], м'які — [я], [е], [ю], [и]».

Доведіть помилковість цих тверджень.

Що дає учням виконання такого завдання?

15. Учитель пояснює учням:

«Українське письмо добре відбиває звуковий склад нашої мови, випадків невідповідності звукового і буквенного складу порівняно дуже мало.

Український алфавіт нараховує 33 букви, що мають друковану і писану форму, бувають, крім букви **ь**, малими (мала буква) і великими (велика буква).

Букви в алфавіті розміщено в строгому порядку, який учням треба твердо знати. Кожна буква має свою назву...».

Доведіть, що таке пояснення — не найкращий спосіб донесення до свідомості учнів практичної необхідності знання алфавітної послідовності букв. Запропонуйте свій варіант пояснення.

16. У дитячих газетах та журналах, збірниках цікавих завдань часто друкуються завдання такого типу:

Переставте букви в словах так, щоб вийшли назви рік і міст: *дно* (Дон), *мир* (Рим), *рука* (Кура), *краса* (Аракс), *муар* (Амур). Чим корисні такі завдання при вивченні фонетики і графіки?

17. Складіть кілька проблемних завдань з фонетики, які були б пов'язані з умінням учнів співвідносити вимову слів з його звуковим складом, смислорозрізнавальною функцією звуків.

18. Розробіть кілька завдань з фонетики, які можна застосувати для формування пошукових умінь учнів.

19. Якими методами краще вивчати фонетичну транскрипцію? Де можна застосувати при вивченні фонетичної транскрипції проблемний виклад?

20. Прочитайте з роботи В. Г. Ветвицького «Занимательное языкознание» (М.; Л., 1956) розділ «Как построены из звуков слова». Які з особливостей викладу фонетики справили на вас враження? Складіть за поданими у цьому розділі зразками завдання і вправи для учнів, які співвідносяться з шкільними підручниками і можуть бути застосовані при вивченні фонетики української мови.

21. Ознайомтеся зі способами викладу матеріалу в книгах В. Панова «И все-таки она хорошая» (М., 1964), «Занимательная орфография» (М., 1984) та Л. Успенського «Слово о слове» (будь-яке видання). Чи можна деякі явища фонетики і орфоєпії української мови описати в цікавій, популярній формі. Покажіть це на якомусь прикладі. Для чого запропоновано вам це завдання?

22. У статті М. І. Ключко «Програмоване навчання на уроках мови» серед альтернативно-множинних завдань програмованого типу наведено таке:

Скільки в українській мові голосних звуків?

Відповіді: 1) 10 звуків; 2) 6 звуків; 3) 12 звуків; 4) 4 звуки; 5) 8 звуків (див.: Укр. мова і літ. в школі.— 1979.— № 3.— С. 58).

Обґрунтуйте доцільність формулювання альтернативних відповідей у цій вправі, беручи до уваги думку автора, що відповіді у вправах такого типу «повинні ґрунтуватися на подібності, смислових зв'язках, щоб стимулювати в учнів творче мислення».

23. На якому етапі вивчення фонетики учням можна поставити питання: Чому неможлива мова з одного звука чи нескінченної кількості звуків?

24. Використання яких технічних засобів ви спостерігали при вивченні фонетики і графіки у школі, у вузі? Складіть бібліографію до теми «Використання ТЗН при вивченні фонетики і графіки в школі».

25. Прочитайте два формулювання, взяті з підручників різних років:

- а) «приголосні бувають тверді і м'які, дзвінки і глухі»;
- б) «більшість дзвінких і глухих, твердих і м'яких приголосних утворюють пари».

Чому одне з цих визначень з функціональної точки зору на звуки мови є неточним? Порівняйте ці формулювання з тими, які наводяться в підручнику для 4 класу.

26. Прочитайте положення правопису 1946 року, які пізніше зазнали змін:

«Разом пишуться:

Складні слова з *пів*, напр.: *півколо*, *півмісяць*, *північ*, *півострів*, *півгодини*, *півдюжини*, *півкарбованця*, *піввідра*, *півогірка*, *піваркуша*, *піврічний*, *півмісячний*, *півгодинний*.

Примітка 1. Перед йотованим голосним *пів* пишеться за загальним правилом з апострофом, напр.: *пів'ящика*, *пів'яблука*.

Примітка 2. Перед власними іменами *пів* пишеться з дефісом, напр.: *пів-Києва*, *пів-Європи*».

Порівняйте це положення з правописом 1961 року та «Довідником з українського правопису». (Бурячок А. А., Паламарчук Л. С., Русанівський В. М., Тоцька Н. І.— К.: Рад. шк., 1973.) Як відобразилося чітке розрізнення букв і звуків у вдосконаленні зазначеного положення правопису?

«Складні слова з *пів*, друга частина яких починається з приголосного, пишуться разом, напр.: *півколо*, *півмісяць*, *північ*, *півгодини*, *півдюжини*, *півкарбованця*, *піввідра*, *піврічний*, *півмісячний*, *півгодинний*, *півдванадцятій*, *півтретьої*.

Примітка 1. Якщо другий елемент складного слова починається з простого чи йотованого голосного, то тоді *пів* пишемо через дефіс, напр.: *пів-огірка*, *пів-аркуша*, *пів-ящика*, *пів-яблука*, але *пів-острів*, *піваркуш* і под.

Примітка 2. Перед іменниками — власними назвами *пів* пишеться з дефісом, напр.: *пів-Києва*, *пів-Європи*. (Український правопис.— К.: Вид-во АН УРСР, 1961.— С. 36.)

2. Через дефіс пишуться:

3) складні іменники з першою частиною *пів* (у значенні «половина») перед літерою, що позначає голосний звук, а також перед власною назвою: *пів-огірка*, *пів-обруча*, *пів-острова*, *пів-яблука*, *пів-ящика*, *пів-Азії*, *пів-Києва*. (Довідник... С. 72.)

Які зміни внесено до нового правопису 1990 року?

27. У. Д. Роговик для зацікавлення учнів, коли вони стомилися, деякі граматичні правила радить формулювати у вигляді казок, наприклад:

М'який знак і шиплячі

М'який знак часто похвалювався:

— Я такий м'який, такий добрий. Зі мною всім приємно і радісно. Буває, стоїть приголосна така тверда і сердита, а варто мені стати поряд, як вона зразу й зм'якшується.

— Чшш, хвалько! — зашипіли Шиплячі.— М'який! Добрий! Та ти навіть жодного звука передати не можеш. Ти всього-на-всього знак! — І Шиплячі зневажливо зашипіли знову.

— Краще не передавати жодного звука, ніж так шипіти, як оце ви! Злючки-колючки! — вигукнув з обуренням М'який знак і з того часу ніколи більше не ставав після шиплячих. (Укр. мова і літ. в школі.— 1966.— № 9.— С. 59.)

Чи розмежовано у казці поняття «буква» і «звук»? Чому казку у такому вигляді сучасним учням пропонувати не можна? Переробіть її, послідовно розмежувавши фонетичні і графічні поняття.

28. У посібнику М. Т. Доленко, І. І. Дацюка і А. З. Кадельчука «Вивчення української мови в четвертому класі» (К.: Рад. шк., 1977) до теми «Поняття про звуки мови» подано таку пораду:

«Для успішного вивчення матеріалу з фонетики дуже важливо дати учням правильні поняття про звуки мови. Ведучи вступну бесіду, треба спочатку уникати будь-яких записів на дошці: учні мусять засвоїти положення про те, що наша мова — звукова, і саме звучання є її матеріальним вираженням» (с. 44).

Чим викликана така порада?

29. Коли найдоцільніше використати вправи на попереми́нну артикуляцію [а] після твердих і м'яких приголосних типу: *рад — ряд, там — тям*?

30. В одному з методичних посібників попередніх років з методики мови була наведена в зразках розробки уроків з фонетики така відповідь учня: «Остання буква у слові *чисть* не позначає жодного звука, вона пом'якшує звук [т]. Чому така відповідь зараз не може вважатися точною?»

31. Уточніть формулювання наведеного визначення: «До І відміни належать іменники чоловічого і середнього роду, що мають закінчення *-а, -я*».

32. Прокоментуйте поданий уривок відповіді учня:

«Зли́то вимовляється [б] з наступним [ю] в іншомовному слові *бюро*, тому тут не ставиться апостроф».

33. Поясніть, який ряд слів доцільніше взяти для повного фонетичного аналізу:

а) *під'їзд, казка, бюро, легкий, вокзал, зозуля;*

б) *хата, буквар, ручка, ходити, молоти.*

Чим цікаві ці слова у фонетичному відношенні?

34. У підручнику М. В. Панова «Современный русский язык. Фонетика» (М.: Высш. шк., 1979) подано таке завдання: У букви ж справа і зліва, знизу і вгорі завитишки. Вимовте звук [ж]. Протягніть його. Чи є завитишки у звука [ж] справа і зліва, угорі чи знизу? Яка мета такої вправи?

35. Доведіть на прикладах, що уміння точно визначати звукове і буквене оформлення морфем сприяє ефективному словотворчому аналізу.

36. З'ясуйте, у чому полягає неточність висловів: «написання дзвінких і глухих приголосних», «правопис ненаголошених голосних» тощо. Проаналізуйте мову підручника, мовлення студентів, учителя. Чи завжди вони вільні від цих хиб?

37. Чому учням не слід так формулювати завдання: «Вимовте виділені приголосні»?

38. Учитель запропонував учням вимовити приголосний перед **я** у слові *буряк*. Відомо, що звук вимовляється перед звуком, а не перед буквою, отже, завдання вчителя містить неточні формулювання. Як правильно сформулювати завдання?

39. Аналізуючи слово *ріж*, учень говорить: «У кінці слова буква **ж**, вона не оглушується, вимовляється дзвінко». Що у відповіді учня неправильне?

40. Проаналізуйте уривок з методичного посібника попередніх років: «Якщо учень добре знає алфавіт, то при запам'ятовуванні дзвінких і глухих йому допоможе вказівка на те, що всі дзвінки розташовані на початку алфавіта аж до **р**. Серед них є лише два глухих: **к** і **п**; глухими ж є згадані **к** і **п** і всі приголосні після **р**: **с, т, х, ц, ч, ш, щ**».

Чи відповідає зміст цих рядків сучасним вимогам принципу науковості?

41. У відповіді учня прозвучали твердження:

1) у словоформі *поля* — м'який голосний [а];

2) у слові *гаї* — 3 букви і 3 звуки.

У чому суть допущених помилок? За допомогою яких вправ їх можна подолати?

42. У деяких методичних посібниках йот жартома називають «хитрим» звуком, говорять, що він може «ховатися» в слові. Чи цілком відповідають ці твердження вимогам принципу науковості?

43. Під час педагогічної практики студентка запропонувала учням до вправи таке завдання:

«Із поданих речень випишіть слова у два стовпчики: у першій слова, в яких букви **я, ю, є, ї** позначають два звуки, а в другій — слова, у яких **я, є, ю** позначають м'якість попереднього приголосного. При цьому зверніть увагу на те, що **ї** завжди позначає два звуки.

Яке зауваження зробив, на Вашу думку, методист?

44. В одному з методичних посібників попередніх років для індивідуальної роботи учням рекомендувалися завдання:

а) скажіть, **я, ю, є, ї**— звуки чи букви, що позначають відповідні звуки?

б) м'який знак — буква чи звук?

Чому ці завдання, з точки зору сучасної методики, вважаються не зовсім коректними?

45. Де у формулюванні завдання допущено неточність?

Визначте у наведених словах букви **я, ю, є, ї**, що позначають два звуки?

46. На якому етапі вивчення фонетики можна застосувати таку вправу:

Відніміть у словах *яр, щільний, якати* перший звук. Новоутворені слова запишіть. Поясніть, чому вони позначаються такою ж кількістю букв.

47. Розробіть вправу, виконання якої покаже учням, що не всі звуки, які вимовляє людина, є звуками мови.

48. На основі поданих пар слів розробіть завдання частково-пошукового характеру про смислорозрізняльну роль звуків:

а) *міх — міг, коза — коса, брати — прати;*

б) *син — синь, мороз — морозь.*

49. Складіть кілька вправ, спрямованих на формування умінь розрізняти тверді і м'які, дзвінкі і глухі приголосні.

50. Розробіть ту частину уроку, на якому ви навчите учнів розрізняти голосні і приголосні, щоб таке розрізнення спиралося на усвідомлення їхніх ознак, а не на механічне запам'ятовування.

51. Наведіть приклади вправ, методичних прийомів, за допомогою яких можна навчити школярів розбивати слова на склади, виділяти серед них наголошені.

52. Програмою для 5 класу не передбачено вивчення фонетичної природи складу, розгляд правил українського складоподілу. Однак до ряду вправ підручника подано завдання на поділ слів на склади, їхню характеристику. Чи немає тут суперечності між теорією і практикою?

53. Відомо, що кожну пісню співають, вимовляючи слова складами. Враховуючи це, сформулюйте запитання для евристичної бесіди, мета якої — навчити учнів практично членувати слова на склади.

54. Поясніть, чому при вивченні наголосу методисти часто рекомендують вправи з віршованими текстами.

55. Вивчіть анотації до посібників: Бел'яєв О. М., Кравчук Д. М., Плиско К. М., Симоненкова Л. М., Шкільник М. М., Ющук І. П. Вивчення

української мови в четвертому класі шкіл з російською мовою навчання (Методичні вказівки до підручника) (К.: Рад. шк., 1970); Доленко М. Т., Дацюк І. І., Квашук А. Г. Вивчення української мови в четвертому класі (К.: Рад. шк., 1977); Передрій Г. Р., Перепада А. І. Уроки української мови в 4 класі (К.: Рад. шк., 1980).

Покажіть, як мета посібника, висловлена в анотації, реалізується у методичних порадах для вчителів під час вивчення фонетики.

56. Вам необхідно підготуватися до уроку на тему «Склад і наголос». Перед вами два посібники, в яких подано методичні рекомендації до цієї теми:

Доленко М. Т., Дацюк І. І., Квашук А. Г. Вивчення української мови в четвертому класі (К.: Рад. шк., 1977).

Передрій Г. Р., Перепада А. І. Уроки української мови в 4 класі (К.: Рад. шк., 1980).

Напишіть свій варіант конспекту уроку. Від ряду вправ, рекомендованих у посібниках, вам доведеться відмовитися. Умотивуйте свій вибір вправ і завдань у залежності від обраного методу пояснення, власних уподобань.

57. Проаналізуйте розробки уроків, подані у другому посібнику (див. завдання 56) з теми «Фонетика». Як часто автори радять використати ТЗН? Яка методика їх використання? Чи повністю вичерпані можливості у їх застосуванні?

ОРФОЕПІЯ

1. У статті «Культура усного мовлення в школі» (Укр. мова і літ. в школі.— 1968.— № 11.— С. 56—60) А. П. Медушевський, вказуючи на недоліки діючої на той час програми з української мови, зазначав:

«На жаль, у шкільній програмі окремі положення формулюються так, що без потреби наштавхують учителя на запис, а це призводить до того, що аналізується не звуковий текст, а його буквене позначення. Наприклад, розташування матеріалу з фонетики у програмі зобов'язує вчителя подавати відомості в такій послідовності: «Органи мовлення. Утворення звуків мови. Повторення відомостей про голосні й приголосні звуки та позначення їх на письмі. Удосконалення навичок літературної вимо-